بەکارهێنانی هێزی چەکدار لەپێناوی دەست رۆیشتوویی لە جیهاندا هێزی دەریایی‌و زەمینی‌و ئاسمانی‌و جەنگە ئەستیرە کامیان ئەم فرمانەیان پێ جێ‌بەجێ ئەکریت؟

حیلمی علی شریف

جیـۆپـۆلـیتـیکس بەم ناوەی ئیسـتـایـەوە باس و لیکـۆلینـەوەیـەکی تازەیە، زاناو پسپورە جوگرافیا ناسـەکانی دەولـەتـە سەرمـایـەدارو ئیمپـریـالی‌یـە گەورەکـانی جیهان هانیویانەتە کۆری زانستی ئادەمیزادەوە.

پەیـوەنـدی‌یـەکی توندوتۆڵی بەچارەنووسی گەل و ولاتە پچـوك و مام ناوەنـدی‌یـەکـانی جیهـانەوە هەیە، وە لەگۆرە پانی ولاتـە گەورە چاوبـرسی‌یـە چەوسێنـەرەوەکـانـەوە هەڵئـەقـولێت و هی‌خـۆیـانـەو لەوانەوە بلاوبۆتەوە، وەپیش ئەمـانیش هەر لەدەولـەتـە هاوشـانـە کۆنـەکانی جیهانیانەوە بەشێوەیەکی‌تر هاتۆتەکایەوە.

کورتــه بیــرخستنـــەوەیــەك دەربــارەی ناوەرۆك و مەبــەست و ئامــانجــەکــانی جیــۆپــۆلیتیکس و ئارەزووی دەولــەتــە گەورە چاوبرسیــیــەکــان بۆ ئەوانــەی چوار بەشــەکەی پێشویان لە چوار ژمــارەی رۆشنبیــری پێشــودا دیــوەو بۆ ئەو خوینــەرانــەی هەر ئەو بەشانەیان نەخوێندوتەوە بەپێویست ئەزانم، بەتایبەتی لەم بەشەدا کە ئیتر بابەتەکەی پێ تەواو ئەبێت وە ئامرازێکی سەرەکی گرنگی زۆر کەوتــوو لەســەر کومــەڵگــەی مروڤایەتی چ بەسەرو چ بەماڵ تیاشیی ئەکریتەوە.

جیــۆپــۆلیتیکس کەزانستی پێــوەنــدی زەوی‌یە بەکارو کردەوەی سیاسی‌یەوە، یان وەکو پێی ئەڵێن سیاسەتی زەمین (علم سیاسة الکـرة الارضیــة)ە چەنــد زانــاو پســپــۆریــك لەم چەنــد دەساڵەی دواییدا گەو هەرەکەیان بۆ خەڵکی جیهان خستوتە رووکە ئوتوماول Otto Maull بەم جۆرەی خوارەوە لێی ئەدویــت.[1]

«جیــۆپــۆلیتیکس دەولــەت بەبیــروبــاوەریکیو شکی راوەستــاو نازانێت، بەلکــو بە بووە یەکی زینــدوی ئەزانێت و کە بەهــۆی جوگرافیاوە دەولەت گەورەتر ئەکریت ئیتر جیۆپۆلیتیکس نەخشەی دوارۆژ ئەکیشیت و وەلامی ئەم پرسیــارانە ئەخاتە پێش چاو. ئایا دەولەت دەرفەتی پێویستی بەتەواوی کەوتوتە دەست؟ ئەم دەرفەتە لە چ لایەکەوەکە لەگەڵ زروفی جوگرافیدا بگونجێت دەست پێ ئەکات و ئەبێ روو بکریتە چ لایەك؟».

بەلام (جــون کیفــەر) ئەڵیت[2] «ئــەم تیــۆرییــە لەئــەنجامی شارستانێتی‌یەکی پیشەسازی‌یانەی بالا بەرز تەشەنە ئەکات».

هەروەهــا (قــەشــە ئەدمــونــدویلش)لای وایــەکــە[3] «بــاس و لێکۆڵینەوەیەکە، دەربارەی جوگرافیای ئادەمزادو زانستی سیاسەت جێبەجێ کردن».

وئــەوزانــاو پســپــورانـــەی کەوتــوتــەتــە کۆری پاسکــردنی جیــۆپــۆلیتیکســەوە، هەموو چاویان بریوتە ئەو بەشەی زەمین کە لەرووی ئابوری‌و بەرهەم و کەرەسەی خاوو دانیشتوانی‌یەوە نرخ و بایەخێکی گەورەو شایستەیان هەیە، هەروەکو زیندەوەریك باسی زەمین و دەولــەتیــان کردووە. ناوجــەرگــەی جیهــان و دەورووپشتی ناوجەرگەو دەست و پەلی ناوجەرگەیان دەست نیشان کردووە.

جیــۆپــۆلیتیکســەکــانی ئەلــمــانی، ئەلمانیایان بەناوجەرگەی جیهــان دائــەنــا (Heart Land) وە دورگــەی جیهــان کە ئەلــمــانیــا ناوەنــدەکــەی بوو بەو رووبــەرە پان و بەرینــەی لە قاررەی ئاسیــاو ئەورووپــاو ئەفــەریقــا پێــك هاتبــوو وە لەنــزیــك رۆخــەکــانی ئەم دوورگــەیــەوە قاررەو دورگــەکــانی نزهەلکەوتبوون وەکو ئەمەریکاو ئوستراليا و گرینلاند... وەسیر هالفوردماکندەر)ی ئینگلیزی کە جێگــری سەرۆکی کومــەڵــەی جوگــرافی شاهانەی بەریتانیا بوو، لای‌وا بو ئەلەمانیاو روسیا ناوجەرگەی جیهانن وەئەورووپاو ئاسیاو ئەفــەریقــا دورگــەکــەین، بۆیە ئەیوت[4] «هەر لایەك رۆژهەلاتی ئەورووپــای بەدەستــەوە بێــت ناوجــەرگــەی جیهــانی دەست ئەکــەویت.. وە هەرلایــەك دورگــەی جیهــانی بەدەستــەوە بێت هەموو جیهانی دەست ئەکەویت».. بەلام نیکولاس سپیك مان Nicolas. J. Spykman پروفیــســـور لەزانکــوی یاڵ yale لەولاتــە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بەپیچەوانەی ماکیندەر ئەیوت[5] «ئەوی دەست و پەلی (الاطـراف) جیهــانی بەدەستــەوە بێت ئوراسیــای ئەکەویتە دەست، وەئەوی ئوراسیای بەدەستەوە بێت چارەنوسی جیهانی ئەکەویتە ژێر دەست//.

هەروەهــا ئەم ئایــدولــوجی‌یــەتــە لەســەر چەنــد رەورەوەیــەك ئەرۆیشت بەرێوە تاکو بەهۆی ئەم رەورەوانەوە بگات بەئامانجی تەواوی کەدەست خستنی هەمــوو جیهــانــەو ژێــر دەست کردنی هەمــوو دانیشتــوانێتی. بەپێی ئەم ئایــدیــولــوجی‌یــەتە، دەولەت بووەیــەکی زینــدووە، خاوەن هەست و کردەوەیــە، وەکــو مرۆڤ لەدایــك ئەبێــت و گەورە ئەبێت و پێ ئەگــات و پیــر ئەبێت و ئەمرێت. وەمان و ژیانی دەولەتان بەندە بەدوو یاساوە، یاسای گەشــە کردن و یاســای لەناوچوون یاسای گەشەکردنیش، بەسەر زەوی گەلانــدا کشــان و «دەرفــەتی بایــەخــدار»یــان «ناوچەکانی ژیان» (Lebens Raum) ئەگریتەوە. وە «ماهان» لەو بروایەدابوو کەدەولــەت یان ئەبێ گەشــە بکــات یان بپــوکێتــەوە، چونکــە لای‌وابوو هیچ دەولەتێك بێ جولان و بزوتنەوە ناتوانێت دەست بەخاك و قەوارەی خۆیەوە بگرێت.

کە ئەمــە مەبــەست و ئامــانجی خاوەنــانی ئایــدیــولوجی‌یەتی جیۆپولیتیکس بێت دیارە ئەم مەبەست و ئامانجانەش جێبەجێ کردنیــان گەرەکــە، بێ‌گــومان بەدی هینانیشیان تەنیا دووریگایان هەیە، یەکەم ریگای سیاسی‌و دیبلوماسی دووەم ریگای جەنگ، واتا بەکار هینانی جەنگ لەپیناوی دەست خستنی رووبەری نوێ لە هەلــومــەرجێکــدا کەریگــای سیــاسی‌و دیبلۆمــاسی دەسەلاتی

جێبەجێ کردنی ئەم ئامانجەی نەبێت. بەلای ـ لەنین ـ ەوە وا بوو، کە جەنگ لەنێو دەوڵەتە ئیمپریالیستەکان خۆیانداو لەنێو ئیمپریالیستەکان تاکە تاکەو بە جووتەو بەکۆمەل و دەوڵەتە سوشیالیستەکاندا دوای هەر تەنگوچەڵەمەیەکی ئابوری. کە ئەکەوێتە نێو جیهانی سەرمایەداری‌یەوە یاسایەکی ئاسایی‌و ناچاری‌یە. هەروەها بارون فون بلەف لەساڵی 1799دا لە کتێبی «گیانی سیستەمی تازەی جەنگ»دا ئەڵێت[6] «سەبارەت بەوەی لەم جیهانەدا شت هەیە بەش ئەکریت و شت هەیە وەرئەگیرێت کەواتا ئەبێ جەنگ روو بدات، وە جەنگ کۆتایی نایەت تاکو ئەو دەوڵەتانەی هەن بەسنووری پێویستی خۆیان شاد نەبن»!

هەروەها «راتزل» ئەڵێت[7] «لەسەر ئەم ئەستێرە بچکۆلەیە هەر جێگای یەك دەوڵەتی مەزنی تیا ئەبێتەوە».

هەر بەپێی ئەم بیروباوەرە هیتلەر لەکتێبی «کفاحی»دا دەربارەی سیاسەتی دەرەوەی ئەڵەمانیا ئەڵێت[8] «نابێ دوو هێزی گەورە لە ئەوروپادا بێنەکایەوە، چونکە هەوڵ دان لە پێناوی پێك هێنانی هێزێکی عەسکەری تر لەسەر سنووری ئەڵەمانیا وەکو هێرش بردنەسەر ئەڵەمانیاوایە».

کەپسپوری جیۆپۆلیتیکس و سەرکردەو عەسکەری‌یە گەورە بریار بەدەستەکانی (صناع القرار) دەوڵەتە گەورە چاوبرسی‌یەکان ئەم رێبازە بگرنە بەر وەهیچ دەوڵەتێکی سەرزەمینیش بەئارەزووی خۆی دەست لە ئازادی‌و سەربەخۆیی خۆی هەڵنەگریت، کەواتا رێبازی سیاسی‌و دیبلۆماسی بەربەست ئەبێت و ئیتر دەرگا بۆ بەکار هێنانی هێزو هەڵگیرساندنی جەنگ ئەکەوێتە سەرگازی پشت وەبەم جۆرەش لەدوای هەرەس هێنانی سیستەمی کۆمونیستی سەرەتایی لەنێو کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیدا واتە لە پەیدابوونی رژێمی کۆیلەیی‌یەوە ئیتر جەنگ بووە بەرێبازی هەڵبژاردەی چینەخاوەن دەسەڵات و کاربە دەستەکانیانەوە دژی گەلان و چینە چەوساوەکان و دەوڵەتە پچوك ومام ناوەندی‌یەکان و هەروەها دەوڵەتە زۆردارەکان لەناو خۆشیاندا واتا جەنگ بووە بەرەفتارێکی ئاسایی نێو کۆمەڵگای مرۆڤایەتی‌و بەزۆر جێگای خۆی لەم سەرزەمین دا کردۆتەوە.

دەربارەی سیاسەت و جەنگ، ماوتسی‌تونگ بەباشی ئەم بابەتەی روون کردۆتەوەو ئەڵێت[9] «جەنگ درێژەی سیاسەتە بۆیە جەنگ خودی سیاسەتەوە کارێکی سیاسەت پۆشە، وە ز کۆنەوە هیچ جەنگێك بەرپانەبووە سیمای سیاسی نەبووبێت. جەنگی ئیمە دژی ژاپون، جەنگێکی شۆرشگێرانەیە، ئامانجی دەرکردنی ئیمپریالی ژاپون و دامەزراندنی چینی‌تازەی خاوەن ئازادی‌و یەکسانی‌یە» هەروەها لەسەر باسەکەی ئەروات و ئەڵێت «بەلام جەنگ خاسی‌یەتی تایبەتی خۆی هەیە بۆیە بەم واتەیە جەنگ بەپێی واتا گشتی‌یەکەی لەئاستی سیاسەتدانی‌یە. جەنگ بەرێگایەکی‌تر درێژەی سیاسەتە. لەکاتێکدا سیاسەت ئەگاتە قوناغێك کە ئیتر ناتوانێت بەرێگای ئاسایی بەرەو پێش بروات، لەپێناوی لەناوبردنی کۆسپی رێگاگری سیاسەت، جەنگ هەڵئەگیرسێت. بۆ نمونە کەرەوتی نیوە سەربە خۆیانەی چین رێگای پێشکەوتنی سیاسی لە ئیمپریالی‌یەتی ژاپون داخست، ئیترژاپون رێبازی جەنگی گرتە بەر تا ئەو کۆسپانە لابەرێت. هەروەها ژاپونیش کۆسپ بوو لەپێناوی سەرکەوتنی شۆرشی دیموکراسی لەچین دا. بۆیە لەچینیش شۆرش بەرپابوو تا ئەو کوسپە لابەرێت. بەم پێیە ئەتوانین بڵێین سیاسەت جەنگێکی بێ کارەو جەنگیش سیاسەتێکی خوێناوی‌یە.

جەنگ خاسی‌یەتی تایبەتی خۆی هەیە، کۆمەڵێك رێکخراوی جەنگی وکۆمەڵێك شێوەی جەنگ و کرداری تایبەتی جەنگی لێ ئەوەشێتەوە. رێکخراوەکان هێزە چەکدارەکان و هەموو شتێکی بەو رێکخراوە بەستراوانەن. وە شێوەکانیش تاکتیك و ستراتیجی‌یەتی سەرکردایەتی جەنگن. بەلام کردار شێوەی تایبەتی چالاکی کۆمەڵایەتی‌یە کە هەر سوپایەك لەکاتی جەنگ دا تاکتیك و ستراتیجی‌یەتی تایبەتی لەلەهی خۆی ودژی دوژمنەکەی بەکار ئەهێنێت. بویە تاقی‌کردنەوەکانی جەنگ، تاقی کردنەوەی تایبەتین. پێویستە هەموو بەشداربووانی جەنگ لە پێناوی سەرکەوتنی‌دا خۆیان لەگەڵ جەنگ دا بگونجێنن و دەست لەرەوشتی رۆژانی ئاشتی هەڵگرن.

پێش ماوتسی تونگ، کلاوزڤیتز بە هەمان شێوە، کە جەنگ بەشێوەیەکی‌تر درێژەی سیاسەتە، لە جەنگ دوواوەو دەربارەی پێوەندی نێوان جەنگ و سیاسەت کلاوز فیتز ئەڵێت[10] «ئیمە واتێ ئەگەین کە جەنگ لە هەموو هەلومەرجێکدا ئامرازی سیاسەتە، نەك شتێکی سەربەخۆ. ئیمە ئەوە ئەزانین کە پێوەندی‌یە سیاسی‌یەکانی نێوان حکومەتەکان و نەتەوەکان جەنگ پەیدا

ئەکەن. . بەڵام دڵنیاین لەوەی کە جەنگ هیچ شتێك نییە ئەوە نەبێت کە بەیارمەتی چەند هۆیەکی تازەی ترەوە درێژەدانە بە پێوەندییە سیاسییەکان. . ئەو شیرازە سەرەکییانەی لەکۆری رووداوەکانی جەنگ دا دێنەکایەوەو پێوەی بە ستراون ئەو شیرازە سیاسییانەن کە لەکاتی جەنگ دا لەسەر رەوتی خۆیان ئەرۆن بەرێوە تاهێنانەدی ئاشتی. . ».

بۆیە لەگەڵ درۆست بوون و پێك هاتنی دەوڵەتەوە هێزی چەکدار پەیدابووە، وە ئەم هێزە چەکدارانە دوو فرمانیان خراوەتە ئەستۆ، پاراستنی ئاسایشی ناوخۆو پاریزگاری وڵات لە پەلاماری دەرەوە، بەڵام فەرمانرەوا زۆر دارە چەوسێنەرەوەکان هێزی چەکداریان بۆ داگیرکردنی وڵاتان و گەشەکردنی روو بەری خاکەکەی خۆشیان بەکار هێناوە. ئنجا کە هێزی چەکدار بخرێتە ژێر باری داگیرکردنی ولاتانیترەوە ئەبێ بیریش لەوەبکرێتەوە کەچ جۆرە هێزێکی چەکدار یان چەند جۆر هێزیچەکدار ئەم فرمانەی پێ جێبەجێ ئەکرێت.

بێگومان لەسەرتای پەیدابوونی دەوڵەت داتا ماوەیەکی زۆریش تەنیا هێزی پیادەو چەکی سەرەتایی زۆر ئاسایی هەبووە، وەکو شیروتیرو رم و گورزو گۆپاڵەو. . . و دوای ئەوەی پاپۆری (باگێر) پەردەدار (شراع) پەیدابووە ئنجاهێزی دەریاییش هاتۆتەکایەوە. ئیتر لەگەڵ پێش کەوتنی پیشەسازیو تەکنۆلوجیادا وە بەکار هینانی خەلوزی بەردو دوای ئەو نەوت و پەیدابوونی هێزی هەڵم و داهاتنی چەکی تەقەدار حاڵ و باڵی هەردووهێز، هێزی زەمینیو هێزی دەریایی، بازی گەورە گەورەی سەر سورمێنەری بەرەو پێش ناوە، ئنجا لەدوای ساڵی 1900ەوە هێزی ئاسمانیش هاتە کۆرەوەو تا ئەمرۆ کەرۆکێت و جەنگی ئەستێرەش بۆ تەمەترسییەکی گەورەو رووی کردۆتە کۆمەڵگای مرۆڤایەتی.

بێگومان فەرمانرەواکانی دەوڵەتە گەورەکان بەتایبەتی ئەوانەی چاویان لە خاك و سامانی دەوڵەتانیترە، خۆیان و شارەزاو پسپۆرو دەزگە کاریگەرەکانیان شەووڕۆژ بیریان لەوەکردۆتەوە بەچ ریگایەك و بە چ هێزێك و پەنابەرنە بەر چ ڕێبازێك تا بەئامانجی داگیرخوازی خۆیان بگەن.

هەردەوڵەتێك ئەم ڕێبازەی گرتبێت، بیری لەوە کردۆتەوە کە ئەبێ هێزو توانای عەسکەری باڵا دەستی هێزوتوانای هەموو دەوڵەتێکی تری سەرزەمین بێت، یان بیری لەوەکردۆتەوە کە جۆرە هێزێك و جۆرە چەکێکی بەدەستەوە بێت بە هێزترو کاریگەر تری هەموو هێزو چەکێکی تری دەست دەوڵەتانی تری سەرزەمین بێت. وەئەم فەرمانرەوایانە لە سیاسەت کاریشدا هەر بیریان لە سەرکەوتن کردۆتەوەو بەس! سەرکەوتنیش بۆ داگیرکردن و خۆ گەورەکردن و دەسەڵات پەیداکردن لەنێو دەوڵەتانی تردا. هیتلەر ئەڵێت «دەربارەی سیاسەت بروا بە هیچ یاسایەکی رەوشت کارانە ناکەم، سیاسەت یارییەکە هەموو فرووفێڵێکی تیارەوایە، یاسای یارییەکەش بە دەست یاری کەرەکانەوە تا لەگەڵ ئارەزوی خۆیانا ئەیگونجێنن ئاڵوگۆڕئەکرێت».

هەروەها دەربارەی هەمان جۆرە سیاسەت، سیاسەتی دەوڵەتە گەورە داگیرکەرەکان و نستون چەرچل سەرەك وەزیرانی پێشووی بەریتانیا لە دیدەنی گۆرستانێکدا کەچاوی بەم رستە نووسینە ئەکەوێت. ئەڵێت «. . . لیرەدا سیاسەت مەداری مەزن و پیاوی راست ئارامی گرتووە. . . » جێگای سەرسام بوونە یەکەم جار لەژیانما دوو پیاو ئەبینم لەگۆڕێکدا پێکەوە نیژرابن. . ».

هەروەها چەرچڵ پاش شکستی ئەڵەمانیا لە جەنگی دووەمی جیهاندا دەربارەی یەکیتی سوڤییەت کە ئەرکی هەرە گەورەی جەنگی کەوتە ئەستۆو 20 ملیون کەسی لەو جەنگەدا کوژراوو سوپای سوور بەرلینی پایتەختی ئەڵەمانیای لەنازییەکان رزگارکرد ئەڵێت «بەرازە دەست نیشان کراوەکەمان نەکوشت!» واتە نەمان توانی یەکیتی سوڤییەت لەناو بەرین.

جارێکیش لە فەرەنسیسی یەکەم شای فەرەنسا ئەپرسن بۆچی هەمیشە ئەچیت بەگژ شارڵ ی پێنجەم شای نەمسادا؟ لەوەڵامدا ئەڵێت «چونکە هەردووکمان یەك ئامانجمان هەیە، ئەویش داگیرکردنی ئیتالیایە».

ئیتر بەم کورتە پێشەکییە ئەچینە سەر خودی بابەتەکە. کە جیۆپۆلیتیکس یان ئایدیولوجی یەتی ئەم زانستە رێنیشان دەری فەرمانرەواکانی دەوڵەتە گەورە تەماع لەخاك و سامانی گەلانیتر کردووێت وە هۆکانی سیاسیو دیبلوماسی لەئاستێکی تایبەتیدا لەچارە سەرکردنی کیشەو بەرەی نێوان دەوڵەتان دەستەوسان رابوەستن، ئیتر جەنگ ئەبێت بەتاقە رێبازی چارەسەرکردنی هەموو تەنگوچەڵەمەیەکی نێو دەوڵەتان کە خودی خۆشی درێژەی

سیاسەتە یان هەر سیاسەتێکی خوێناویە. لەبەر ئەوە پێویستە لەسەر هەموو کەسێکی ئەم سەرزەمینە هیچ نەبێت شارەزاییەکی گشتی دەربارەی ئەم بابەتە بووەی ناوکۆمەڵگەی مرۆڤایەتی هەبێت بەتایبەتی رۆڵەکانی نەتەوەی کورد کە مێژووەکەمان بەخوێن لاپەرەکانی نووسەراوەتەوە چ ئەو خوێنەی لەشەرری نێوان دەوڵەتە گەورەکان دا رژابێت و رژێنرابێت چ ئەوەی لەپێناوی پاراستنی کوردستان و دەست خستنی مافی نەتەوایەتی کرابێت بە قوربانی.

بێگومان جەنگ زانست و یاسای تایبەتی هەیەو ئامرازو دەزگەی جۆراو جۆریشی تیا بەکار ئەهێنرێت کە ناوەرۆك و ئامانجی هەڵگیرساندنی لە ناوبردنی هێزی چەکداری دوژمنە بەکوشتن و گرتن و پەك خستنی، واتە لەکۆری جەنگ دوورخستنەوەی.

ئامرازو دەزگەی جەنگیش لەسەرەتاوە وەکو هەموو ئامرازو دەزگاکانی تری دەست کومەڵگای مرۆڤایەتی ئاسایی و بێ ئەرك و کەم زیان بووە، بەڵام لەگەڵ پێشکەوتنی رەورەوەی زانست و تەکنولوجیادا ئەمیش شان بەشانی ئەوانی تر پێش کەوتووەو بەرەو هەورازتر رۆیشتووە، تەنانەت گەلێ جار پێشەسازی جەنگ ئەوانی تری بەجێ هێشتووە وەکو ئێستا روون و ئاشکرا لەبەر چاوماندایە، هەموو پسورو پزیشکە پیشکەوتووەکانی سەرزەمین بەدەست نەخۆشی شێرپەنجەوە تووشی سەرە خولێ بوون، کەچی لەکۆری ئاسمانەوانی‌دا هیچ نەبێت یەکێتی سوڤیەت و ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا گەیشتونە تەپایەو ئەندازەیەکی باوەر نەکردەنی.

ئەم دەزگەو ئامرازانەش لەسەرەتاوە هەر لەهێزی زەمینی‌دا ئەبینراو دوای ئەوە لەهێزی دەریاییداو جا لە هێزی ئاسمانی‌داو وا ئێستا لە هێزی بۆشایی ئاسمانیشدا تارماییەکی رەشی بەسەر کۆمەڵگای مرۆڤاتیدا کیشاوە کەپێی ئەلین جەنگە ئەستیرە.

هێزی زەمینی و دەریایی زۆر کونن، وە هەریەکەیان یان هەردووکیان بەپێی هەلکەوتی زەوی و دووروو نزیکییەوە لە دەریا بچوك و گەورە، بێ هێزو بەهێز دروست کراون و کەوتوونەتە دەست دەوڵەتان.

بەڵام هێزی ئاسمانی کەفرۆکەی جەنگی بڕبڕەی پشتێتی هێزێکی نوێیەو لەدوای ساڵی 1900 ـ ەوە کەوتۆتە دەست دەوڵەتە گەورگانی ي سەرزەمین و وردە وردە نرخ و بایەخی دراوەتی.

سەبارەت بەهێزی زەمینی، پێکەوەنانی لەوانی‌تر ئاسان تربووە بەتایبەتی لە نێو ئەو دەوڵەتانەی رووبەری فراوانیان بەدەستەوە یەو دانیشتوانیان زۆرەو پیتو بەرەکەت و سامانی خاکەیان ئەم لایەنەی ژیانی بۆ مسۆگەر کردوون، یان بە هی ولات وگەلانی‌تر جێ‌بەجێ‌یان کردووە. بەڵام هێزی دەریایی کە نوێ ترەلە هێزی زەمینی و تەکنولوجیای پێشکەوتوتری گەرەکە، لەولاتی سەردەریاشدا نەبێت پێك نایەت، جاهەندی ولات هەبووە هەر بەهێزی دەریاییەوە ناوبانگی دەرکردووەو هەندی ولاتی‌تر هەردوو هێزەکەی هەبووە بەلام لە هێزیکیاندا دەست رویشتوتر بووە وەکو بەریتانیاو روسیای قەیسەری.

وەهەر هێزیك لەم هێزە باسکراوانەوە کەوتە گەشەکردن و بایەخ پێدان نرخ و بایەخی هێزەکانی‌تر لەنگ ئەکات، هەرچەندە هەندی ولاتی دەست نە رۆیشتو کەهێزە چەکدارە کانیان هەر بۆ خۆ پاراستن تەرخان کردووەو ئەوەندە تەماعکاران چاویان تێ‌نەربون.

ئەوەندە لەم کۆرەدا بین برکێ‌یان نەکردووە لەلایەکی تریشەوە کەنیاز داگیرکردن و مسۆگەر کردنی دەرفەتی بایەخدار (المجال الحیوی) وکشان بەسەر خاکی ولاتان نەبووبێت گەلێ دەوڵەتی سەرزەمین وەك یەك بایەخیان بەهەر سێ جورە هێزە چەکدارەکە داوەو هەموویان بەیەك دەزەگاو پشتیوانی یەکتری لەقەڵەم داوە.

جاسەبارەت بەوەی دەوڵەتە گەورەکان وە داگیرکردن دوای پەیدابوونی هێزی دەریایی بە شێوەیەکی فراوان بوون بەدیاردەیەکی روون و ئاشکرای ئەم سەرزەمینە هێزی دەریایی گەلێك جار تەقەللای‌داوە هەربەوەی دەستی لەقەراغ ئاوێك یان دورگەیەك گیربێت دەسەلاتی خۆی بەسەر ناوچەو وشکاییە پان و بەرینەکاندا بسەپێنێت وەکو فینێقی‌یەکان و یونان و دەوڵەتی شارەکانی ئیتالیا لەسەدەکانی ناوەراستداو پورتوگال و هۆڵەندی‌یەکان و فەرنسایی و ئنگلیزەکانیش یەك لەدوای یەك ملی ئەم بەربەرکانی و رێبازی چاولە خاك و سامانی ولاتان و گەلانی تریان گرتبووە بەر. بویە یەکەم جار بەباسی هێزی دەریایی بابەتەکە دەست پێ ئەکەین.

ئەمە جگەلەوەی کە باسکردنی هێزی دەریایی ئەبێتە

بەراوردکردنێکیش لە نێوان هێزی دەریایی و هێزی زەمینیدا.

(هێزی زەریایی)

نیاز لەم باسە ئەولایەنەی هێزی دەریاییە کەتوندوتۆڵ بە ئایدیولوجیەتی جیۆپۆلیتیکسییەکانەوە بەستراوە کە بیر لە هێزی دەریایی دەوڵەتێك ئەکەنەوە تاکو بیگەیەنە ئاستێکی ئەوتۆ، دەوڵەتەکەی پێ بکەن بەگەورە ترین دەوڵەتی سەرزەمین و سەری دەوڵەتانی تری لەئاستی ئەو دەوڵەتەدا پێ دابنەوێنن، ئەمە لەلایەك، لەلایەکی تریشەوە لایان وابووە کە هێزی دەریایی بۆ جێبەجێ کردنی ئەم نیازە لە هێزی زەمینی بەکەڵك و بایەخدارترە چونکە بە ئاسانی و بێ هیچ کۆسپ و تەگەرەیەکی ئەوتۆ ئەتوانێت بگاتە هەموو سوچووکوچە یەکی زەمین.

ئەوی راست بێت ئەلفریدئایەر ماهان ئەدمیراڵی ئەمەریکایی لەهەموو پسپورو ئایدیولوجیستە دەریاییەکانی تری جیهان زیاتر لە باسی هێزی زەریاییدا دەست رویشتوو بەناو بانگ ترە.

لەساڵی 1890دا کتێبێکی بەناوی (هێزی زەریایی مێژوو بەرەوکۆی ئەبات) بلاوکردەوە بوو بە یەکێك لەسەرچاوە گەورەکانی جیۆپولیتیکسی زەریایی. بیرو باوەڕیماهان نەك هەر لەولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکادا جێگایەکی دیارو شایستەی هەبوو بەلکو فەرنساو ئیتالیاو روسیاو ژاپون و گەلێ دەوڵەتی پچوکی دەریایش دوی کەوتن و کەڵکیان لێ وەرگرت.

هۆی پێش کەوتنی ماهان - یش لەم کۆرەدا ئەوەبوو لەولاتێکی گەورەی خاوەن ساحا ف سەر دوو ئۆقیانوس ئەتلەنتی و باسفیکدا وەکو ئەفسەریکی زەریایی کاری ئەکردو بیروباوەری خۆی بلاو ئەکردەوە، جا لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا بە هۆی برادەرێتی لەگەڵ تیودۆر روزفلت وە هەنری کابوت لوج دا، هەمیشەو کار بەدەستە دەست رۆیشتووەکانی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکای هان ئەدا کە لە قاوغی ئەوسایان بچنە دەرەوەو روو بکەنە ئەودیو دەریا واتا ئەوولاتانەی لەوبەر دەریاوەن.

لەپێش ماهان دا دەوڵەتی ئەمەریکا ئامانجێکی دوو لانەی بە هێزی دەریایی سپاردبوو، یەکەم پاراستنی سنوورە دەریاییەکانی ئەمەریکا دووەم هەڵکوتانە سەر پاپۆری بازرگانی ولاتانی ناحەز بە ئەمەریکا کە ئەم دوو فرمانە هێزی دەریایی ئەمەریکای خستبووە قەوارەیەکی تەنگ و ئامانجی پەل هاویشتن بوناو ولاتانی تری ئیفلیج کردبوو. چونکە بەلای جیوپولیتیکسەکانی ئەمەریکاوە پیویستە بە هێزی دەریایی دەست بەسەر ولاتانی تردابکیشن.

لە ساڵی 1884دا سەرەکی کولیجی زەریایی لە نیوپورت ئەمیرال ستیفن - ب - لوس داوای لەماهان کرد دەربارەی مێژوو تاکتیکی دەریایی بیروباوەری خۆی بۆ خوێندکارانی کۆلێجەکە باس بکات ئیتر دوای ئەمە ناوبانگی شارەزایی دەریایی لە جیهاندا بلاوبووەوە.

ماهان لە ساڵی 1859وە ئەفسەرێکی دەریاییە، لە ساڵی 1878دا کتیبی «ئەفسەرو سەرباز لەکاروباری زەریایی فێرکردن» بلاوکردۆتەوەوە لە ساڵی 1883دا کتیبی «ئاوی کەنداوو دورگەی بلاوکردۆتەوەوە لە ساڵانی 1890 و 1892 و 1905دا سێ بەرگی گەورە کتیبی بلاوکردۆتەوە کە بەپایەی مێژووی دەریایی و سیاسەت و تاکتیك و ستراتیجیەتی زەریایی ئەژمێردرێن.

ئەدوارد میدئیرڵ دانەری کتێبی «پێشەنگەکانی ستراتیجیەتی نوێ» دەربارەی ماهان ئەڵێت[11] «ماهان دەربارەی ستراتیجیەتی نوێ ئەم بایەخانەی خوارەوەی هەبووە: -

1 - فەلسەفەیەکی بۆ هێزی دەریایی داناوە، نەك هەر لەناو دامەزراوە دەریاییەکان بەلکو لە دەرەوەی ئەوانیشدا رێزی لێ گیراوەو خۆی گەیاندۆتە ناو دەزگاو ریکخراوە حکومەتییەکانی زۆر ولاتانی جیهانەوە.

2 - تیۆری یەکی نوێی بۆ ستراتیجیەتی زەریایی دانا.

3 - سەرکەوتووانە تاکتیکی دەریایی ئەنرخاند.

سەبارەت بەوەی ماهان ئەوەندەی بە هێزی زەریایی رەوانە ئەبینی کە تەنیا بەشێك بێت لەقەوارەی گشتی هیزی چەکدارو فرمانی پاریزگاری پاپۆری بازرگانی ولات و یاریدەدانی هێزی چەکداری پاریزەری ولاتی پێ بسپیریت، ئەم شەش خاڵەی خوارەوەی بەمەرجی گرنگ و پێویست ئەزانی کە هێزیکی دەریایی مەزنی پێ دابمەزرێت لە ئۆقیانوسەکانەوەبەرەو ولاتانی‌تر ببرێت و ببێت بە دەزگایەکی کاریگەری سیاسی پایەی

ولاتی پیٚ بەرزبکاتەوە:

1 ـ هەلکەوتی جوگرافی.
2 ـ گونجاوی سروشتکار.
3 ـ گەورەبوون و کشانی هەریٚم.
4 ـ دانیشتوان.
5 ـ رەوتی بیرو باوەری خەلکی ولاٚت واتا رەوتی نەفسی‌یان.
6 ـ رژیٚمی سیاسی دەولەت و ئاراستە کردنی خەلکەکەی.

بەلای ماهانەوە هەلکەوتێکی جوگرافی نایابی بەریتانیا هیٚلە دەریاییەکانی لە بەریتانیاوە بۆ ژووروی ئەورروپاو بەپیٚچەوانەشەوە، خستوٚتە ژیٚر دەسەلاٚتی‌یەوە، هەروەها سەبارەت بەوەی دوورگەی گرنگ و بنکەی ستراتیجی وەکو جەبەل تاریق ی بەدەستەوەیە دەریای سپی ناوەراستی گەوتوٚتە ژیٚر دەسەلاٚتەوە کە بەم دەسەلاٚتداریتی‌یە، لە کوٚری بازرگانی‌و جەنگ ـ ی جیهاندا دەولەتیٚکی زوٚر دەست رویشتوە.

دەربارەی گونجاوی سروشتکار ئەلیٚت ئەمیش خەلکی ئەخاتە سەر ئەو بارەی شوٚینیٚکی شایستە بۆ ولاٚتەکەیان دابمەزرینن، چونکە سەردەریایی هاتوو چوٚی خەلکەکەی لەدەریای پان و بەریندا ئاسان ئەکات وە بەندەری ریکوپیٚکیش ئەبیٚ بە پستیوان وە چوٚنیتی خاکەکەش یان خەلکەکەلە زەریا دوور ئەخاتەوە یان بوٚمسوگەر کردنی باری ژیان و گوزەرانیان بەرەو زەریا رایان ئەکیٚشیٚت.

دەربارەی ئەم خالاٚنە ماهان لای‌وایە، کە گەل پیٚویستە ئەو راستییە بزانیٚت کە «ئەوهیٚزەی پیٚویستە هەبیٚت لەگەلٚ ئەو هیٚزەی کەخوٚی هەیە دوو شتی‌چوون یەك نین بوٚیە پیٚویستە ئاستیٚکی لەنگەر گرتوو لەنیٚوانیادا هەبیٚت».

واتە پیٚویستە هەموو نەتەوەیەك بای ئەوەندەی کەلکی لیٚ ئەبینیٚت هیٚزی بە دەستەوە بیٚت.

دەربارەی بەریتانیا ئەلیٚت ئەو بازرگانی‌یە زەریاییە فراوانە دەسەلاٚتی دامەزراندنی دامەزراوانی زەریایی بەریتانیایان کرد بە دەولەتیٚکی خاوەن هیٚزی زەریایی مەزن.

لە بەشەکانی پیٚشوودا بەدووررو دریٚژی باسی خەلك و هەریم و گەورە بوونی هەریٚم و کشان بەسەر خاکی ولاتاندا کراوە بوٚیە لیرەدا بە کورتی باسی خالە باس نەکراوەکان ئەکەین.

دەربارەی خالی پینجەمیش بە پیٚویستی ئەزانیٚت کە خەلکی ئەوولاتەی هیٚزی دەریاییان هەیە بەبیٚ ئارەزوویەکی نەفسی تایبەتی ناتوانن هیٚزیکی دەریایی گەورە دابمەزرینن چونکە ئەبیٚ ئارەزووی دەرياوانی بکەن وەحەز بەدەستەلاٚتداری بکەن تا ئەو شتە بەرهەم بهیٚنن کە بازرگانی پیٚش ئەخات. جا لیٚ هاتوویی حکومەت بەمەرجی گەورەی سەرکەوتنی ئەم فرمانە لە قەلەم ئەدات چونکە هیٚزی دەریایی‌و ژمارەی کەشتی وتفاق و چەکی دەریایی‌و دەزگا دەریاییەکان بەدەست حکومەتەوەیە.

دامەزراوە دەریاییەکان ئەبیٚ لەئاستیٚکدابن کەلەکاتی جەنگدا بەپەلە گەشە بکەن. ئەوانە ئەتوانن دەریاوانەکان بو جەنگ و خوٚ راگرتن بەرامبەر دوژمن سازبدەن.

هەروەها بیروباوەری ستراتیجی، کە لەلایەن حکومەتەوە نەخشەی ئەکیٚشریت هیٚزی دەریایی ئەخاتە سەر ریٚبازی سەرکەوتن یان دەستەوسان وەستانن.

فەرەنسا بەنمونە ئەهیٚنیٚتەوە کە هەمیشە میرە دەریاوانەکانی خوٚی هان ئەدا بەپانایی ئوقیانوسەکانا گەشت و گوزار بکەن بیٚ ئەوەی ئارەزووی پیٚکا هەلبژانیکی ئەونو لەگەلٚ هیٚزی دەریایی ولاٚتانی‌تردا بکەن کە پاپورەکانیان دوو چاری زەرەرو زیان بکەن.

بەم جوٚرە بیروباوەرە هەمیشە هیٚزی دەریایی فەرەنسا دەستەوسان بەرامبەر هیٚزی دەریایی بەریتانیا ئەوەستا.

ئەوی راست بیٚت ئەلفرید ماهان لە سەرەتای ژیانی‌یەوە دوژمنی ئیمپریالیزم بوو، بەلاٚم دوای ئەوەی تیکەلی هیزەکانی دەریایی ئەمەریکا بوو وەکەوتە نەخشەکیشانی دامەزراندنی هیٚزیکی زەریایی گەورە گەیشتە ئەو بروایەی کە پەیوەندی‌یەکی زوٚر توند لە نیٚوان ولاٚتان داگیرکردن و هیٚزی دەریایی‌دا هەیەو لەم بارەیەوە ئەلیٚت[12] «دەولەتی دەریایی بەژیر دەستەکردنی ولاٚتان جیٚ‌پیٚ‌ی خوٚی لە خاکی بیگانەدا ئەکاتەوە، وەدەرگا بوٚ بازرگانی خوٚی ئەخاتە سەرپشت و ناوچە یەکی نوێ بوٚ پاپورەکانی ئەدوٚزیٚتەوەو وکاری زیاتر بوٚ خەلکەکەی پەیدا ئەکات و بەمەسامانیان ئەخاتە بەردەست».

بوٚیە ماهان دوو خالی زوٚر لاگرنگ بوو، یەکەم هیٚزی دەریایی دەربارەی چارە نووسی جیهان چی‌پیٚ ئەکریٚت، دووەم

هێزی دەریایی و هێزی زەمینی کامیان گرەوی سەرکەوتن ئەبەنەوە.

بۆیە ماهان دەپەراندنی هێزی دەریایی دوژمنی لەدەریاو ئۆقیانووسەکاندا بەگەوهەری بیروباوەری ستراتیجی راست ئەزانی. لەم بارە یەوە ئەڵێت[13] «دەست بەسەر چەند پاپۆریکدا گرتن، ژمارەیان زۆر بێت یان کەم سامان و دەرامەتی میللەتەکەی لەبن ناهێنێت، بەڵکو ئەم فرمانە بەوە جێبەجێ ئەکریت ئاڵای ئەو میللەتە لەدەریاکانا نەشەکێنەوە، بەهێزێك ئەکریت ریگای هاتوچۆی بازرگانی لە پاپۆرەکانی دوژمن بەبستێت، ئەمەش بەهێزی دەریایی گەورە نەبێت نایەتەدی».

بێگومان کەماهان دەربارەی دەریاو دەریاوانی و هێزی دەریایی و ئنجا بیرکردنەوە لەدەست بەسەر دەریاو ئۆقیانووسەکانی جیهاندا گرتن تادەست بەسەر زەمیندا بگیریت، دەستی کرد بە نووسین.

ئەوساکە ئەوروپا کەوتبووە کۆری شۆرشی پیشەسازی یەوە وچینی بۆرجوازی وەکو چینێکی شورشگیری حەز بەچوونە کۆری کشتوکاڵ و پیشەسازی یەوە کەوتبووە چالاکی و جولانەوە، هەروەها بەرە بەرە چینی دەرە بەگ و پایزگار خوازەکان ریگایان بۆ ئەم چینەو زانست و پیشەسازی نوێ و هێزی چەکداری خاوەن تەکنولوجیای بەرز چۆل ئەکرد وەهێزی دەریایی چ هی بازرگانی یان هی عەسکەری وەکو لاوێکی چالاکی خوین گەرمی تاقەسواری مەیدان بەرەو پێش ئەرویشت بەرێوە بەڵام لەگەڵ پێگەیشتنی چینی بۆر جوازی و پیشکەوتنی پیشەسازی و تەکنولوجیا لە هەموو کۆرو مەلبەندێکی ژیاندا هێزی زەریاییش پێ ئەگەیشت و کامل ئەبوو، بۆیە ئایدیولوجی یەتی ماهانیش پانەندی ئەم یاسایەبوو، لەزۆر رووەوە بیروباوەری راست و بایەخداری دەربارەی هێزی دەریایی بلاوکردۆتەوەو لە هەندی رووشەوە سەبارەت بەوەی رەورەوەی پیشکەوتن، بیروباوەرەکانی بەجێ هێشتووە، دوو چاری رەخنەو هێرش بووە.

لەسەرەتای نووسینەکانیدا نەفرۆکەو نەژێردەریایی (غواصە) دەستیان هەبووە لەکۆری جەنگی دەریاییدا بۆیە کە ئەم دوو ئامرازە چەکدارە هاتنەکایەوە هەندی تیۆری دەریایی جەنگی لەئاستیانا پاشەکشییان کرد. وئەم لێکۆڵینەوەیە کەوتە نێو ئایدیولوجیستە عەسکەری یەگەورەکانی وڵاتە گەورەکانەوە.

کەلە جەنگی یەکەمی جیهاندا هەندی پاپۆری ئەڵەمانی لەئاسمانەوە درانە بەر بۆمباو ناچار بوون خۆیان بە دەوڵەتە هاو پەیمانەکان (الحلفاء)دا بەدەستەوە، تاقی کردنەوەیەکی نوێ کەوتە کۆری جەنگی دەریاییەوەو عەسکەری یەکان کە تا ئیستا هەر لەم جۆرە دیاردەیە ئەکۆلنەوە وەکو ئەدواردمید ئیرل ئەڵێت[14] «مرۆڤ لەدوو رای لەگومان بەدوور نزیك نەکاتەوە»:

1 ـ پاپۆری جەنگی بەبێ پایزگاری کەرێکی ئاسمانی ناتوانێت لەدەریای تەنگە دا دەریاوانی بکات، چونکە فرۆکەی دوژمن لەبنکەی زەمینی یەوە هەڵئەکوتێتەسەری.

2 ـ ئەبێ پاپوری جەنگی لەدەریای سەر بەتاڵ دا لەدوو چەك بپاریزریت، فرۆکەو ژیردەریایی.

بۆیە لە جەنگی دووەمی جیهان دا پەنابرایە بەر ستراتیجی یەتێکی دەریایی نوێ و پاپۆری فرۆکە هەڵگر لەریگا زەریاییە دوورەکاندا وەکو هێزێکی پاریزەرو هێرش بەر خرایە کۆری جەنگەوە.

لەگەڵ ئەوەشدا ماهان هەر بە ئایدیولوجیستی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ئەزانراو لەسەر نەخشەی ئەو ئەرویشتن بەرێوە.

بەپێی لێکۆڵینەوە مێژوویەکانی ماهان لەساڵی 1890دا لەوڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا یاسای دەریایی لەکونگریسی ئەمەریکادا بریاری لەسەردرا.

ئیتر شان بەشانی دروست کردنی پاپۆری جەنگی هەمە جۆرە، دەست کرا بە دروست کردنی (بارجە)ش. مستەر هەربەرت وەزیری دەریایی ئەمەریکا بەپێی بیروباوەری ماهان کە لەکتیبی «هێزی دەریایی لە ساڵی 1793 ـ 1812دا چی لەشورشی فەرەنساو ئیمپراتوری یەتی فەرەنسا کردووە» بریاریدا کە پاپۆری جەنگی گەورە پاریزگاری سنووری دەریایی پێبسپێردریت. هەربەرت بروای بەوە هەبوو کەهێزی دەریایی سوودی نیشتمانی لە دەرەوەی وڵات پێ ئەپاریزریت و لەکاتی ئاشتیشدا ئەبێت بە پشتیوانی دیپلوماسی یەت.

ئیتر ئەمەریکا بەپێی بیروباوەری ماهان کەوتە دەست درێژی کردن، کوبای لەئیسپانیا سەندەوەو دەستی گرت بەسەر دەریای کاریبی دا ویورتوریکوی خستەسەر وڵاتەکەی خۆی، هەروەها لە ساڵی 1898دا دەستی بەسەر فلیپین ـ یشداگرت وە

لەسەر سیاسەتی خۆگەورەکردن و داگیرکردن رۆیشت بەرێوە تا لە ساڵی 1899دا ئەرخەبیلی ساموا ـ شی کەوتە ژێر دەستەوە لە ساڵی 1901دا دوای کوشتنی ماك کینلی، تیۆدور روزفلت سەرکۆماری ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکای کەوتە دەست ئیتر بەتەواوی فەلسەفەی ماهان دەربارەی هێزی دەریایی لەکۆشکی سپیدا جێ‌پێ‌ی خۆی قایم کردو ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بەهۆی سیاسەتی دەریا خوازی روزفلت ـ ەوە بووبە دەوڵەتێکی دەریایی گەورەی جیهان.

ئەدوارمید ئیرل ئەڵێت(١٣) ئەگەر ئەلفرید ماهان لە ساڵی 1914دا نەمردایە لە ساڵی 1915 چەپڵەی بۆ سەرەك ویلسون لێئەدا، کە داوای لەکونگریسی ئەمەریکا کرد کە هێزی دەریایی ئەمەریکا بگەیەنێتە ئاستی بەهێزترین هێزی دەریایی لە جیهاندا».

وەهەر بەکردەوە یاسای دەریایی ساڵی 1916 هێزی دەریایی ئەمەریکای گەیاندە بەهێزترین هێز لە جیهاندا.

پرۆفیسور جەنەراڵ کارڵ هوسهوفەری ئەڵمانی بەماهان ئەڵێت(١٦) «ماهان جیۆپۆلیتیکسیکی هەڵکەوتووبووە بەرێگا یەکی راست ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکای خستۆتە سەر ریگای مەزنێتی‌یەوەوە ئەو سیاسەت مەدارەکانی ئەمەریکای فێرکردووە وەك هێزیکی جیهان گەردی خاوەن روو بەرێکی پان و بەرین بیر لە خۆیان بکەنەوە».

ماهان ئەوەندە ناوبانگی دەرکرد کە لە ساڵی 1893 ـ 1895دا چووبو بەریتانیا شێوی ئیوارەی لەسەر خوانی شاژنی بەریتانیا خواردو سەرەك وەزیرانیشیان لەگەڵدا بەشداربوو جگە لەورێزونازناوەی لە هەردووزانکۆی ئۆکسفوردو کێمبرج ـ ەوە لێی نراو، کرا بەمیوانی یانەی دەریایی شایانەی بەریتانیا کە هەر بۆ هاوولاتی خۆیان تەرخان کرابوو.

ئەمیراڵ راؤول کاستکس ـ ی فەرەنسایی ئەڵێت(١٧)

بیروباوەری ماهان دەربارەی پێویستی سەر دەستەیی هێزی دەریایی و دامەزراندنی هێزیکی ریکخراوی کاریگەر پایەیەکی بەهێزی تێوری ستراتیجی عەسکەری‌یە.

وەدەربارەی بیرو باوەری ماهان سەبارەت بە هێزی دەریایی کە ئەبی پەیداکەری ولاتانی ژێر دەستەبێت و بازرگانی لەوبەر دەریاوە پەیدابکات لە ساڵی 1894دا ئیمپراتوری ئەڵمانیا نامەیەك بو برادەرێکی خۆی ئەنێرێت وئەڵێت(١٤) «من ناخوێندمەوە، بەڵام لەکتێبەکەی ماهان تێ گەیشتووم وە هەوڵ ئەدەم هەمووی لەبەربکەم، چونکە لەکتێبە هەرە بەنرخەکانە، ئەم کتێبەلە هەموو پاپوریکماندا هەیە، هەموو ئەفسەرە دەریاییەکانم شتی لێ فێر ئەبن».

وە ئەلفرید ڤون تیربتز کە ئاراستەکەری سیاسەتی دەریایی ئەڵمانیا بوو ئەیوت کە ماهان باسی ئەم دوو وشەیە (هێزی جیهانی) ئەکات نیاز لەو هێزەیە کە دەستکەوتی لەهەموو سەرزەمیندا هەبی.

هەرچەندە ئەڵمانەکان پشتیان بەهێزی زەمینی لە هێزی دەریایی زیاتر ئەبەست وە بەر بەرکانی‌یان لەگەڵ هێزە دەریاییە دوژمنەکانی خۆیاندا بەفرۆکەو ژێر دەریایی ئەکرد، بەڵام هەر شوێنێکی شایستەیان بوبیروباوەری ماهان لە کۆری ستراتیجی‌یەتی دەریاییدا دانابوو.

ئایدیولوجیستەکانی ئەڵمانی سەربە هێزی زەمینی ئەیانوت هێزی دەریایی بەرامبەر پێش کەوتنی هێزی زەمینی وتەکنولوجیای چەکی زەمینی نوێ لەپاشەکشێدایە.

بێ گومان پەیدابوونی لەغەم و طورپیدو فرۆکەی جەنگاوەرو بومبا هاوێژ گەلێك لە بۆچوونەکانی ماهان و هاوبیرەکانی لەگرێژەنەبرد ئەو هەوڵ و تەقەللایەی رۆژ ئاواییەکان دوای ساڵ 1917 دایان بۆ زیندە بەچاڵ کردنی شۆرشی بۆلشەویکی نەونەمام، بەڵام گەشەکردنی هێزی زەمینی یەکێتی سوڤییەت بۆ هەموو جیۆپۆلیتیکەکانی سەلماند کە هێزی زەمینی هێزێکە بەرەو هەوراز ئەکشێت و سەر ئەکەوێت.

لەهەمووی خۆشتر بیروباوەری ئەمیراڵ رائۆل کاستکسی فەرەنسایی بوو کە پێنج بەرگی گەورەی لەسەر ستراتیجی‌یەتی دەریایی نووسیوە، لەو بروایەدا بوو کە پایەی دەریایی بەریتانیا وردە وردە هەرەس ئەهێنێت و بەهۆی ئەم هێزەوە دەستکەوتێکی کە مترى لەچەرخی پاپۆری چارۆکەدار (السفن الشراعیە) دەست ئەکەوێت کەچی لەم دواییەدا مارگرێت تاتشەر، سەرەك وەزیرانی ئیستای بەریتانیا دورگەی فۆکلاندی هەربە هێزی دەریایی لە جەنەراڵەکانی ئەرجەنتین سەندەوە.

دیسان کاستکس وەکو گەلێك خاوەن تیۆری ئیتالیایی و فەرەنسایی بڕوای بەوە هەبوکە هیزی دەریایی هیرش بەر کات و

ریگا یەکی زۆری ئەوێت تاکو جیگایەکی نیشانەکراو گەمارۆبدات وە ژێردەریایی و هێرش بردنی ئاسمانی کاروکردەوەی هێزی دەرییایان لاوازکردووە. وەبروای بەوە هەبوو کە یەکێتی سۆڤییەت وچین خۆیان لەمەترسی هێزی دەریایی رزگارکردووە.

هەروەها بەرگێك کتیبی بۆ بەربەرەکانی هێزی زەمینی و هێزی دەریایی تەرخان کردو بەراوردی چەرخی جەنگیزخان و هی ستالینی تیاکرد، یەکێك لە ئەمیراڵە فەرەنسایەکان کە هاوبیری کاستکس بوو بروا بەوەی کەستالین دیارە ستالین وەکو فەرماندەی هێزیکی گەورەی زەمینی لە دواوژدا فەرنسا لە تەنگوچەڵەمە رزگار ئەکات، پەیکەرێکی نیو بالآی بۆ ستالین دروست کردبوو، ئەوەبو پێش بینی یەکەشی لە جەنگی دووەمی جیهاندا هاتەدی.

بەلآم ولآتی ژاپون کەلە دورگەیەکی گەورەو چەند دورگەیەکی تر پێك هاتووەو ئەبوایە لەهەموو هێزیك زیاترپشتی بەهێزی دەریایی ببەستایە کەچی ئایدیولوجی یەتی دەریایی و ستراتیجی یەتی جەنگی، جیاوازی یەکی دیارو ئاشکرای هەیە لەگەڵ دەوڵەتە دەرياييەکانی سەرزەمین دا.

ژاپۆن کەلە لەساڵی (1894 ـ 1895)دا جەنگی دژی چین هەلگیرساند ولە ساڵی (1904 ـ 1905) دژی روسیا لە هەردوو جەنگەکەدا بەتەمای ئەوەبوو جەنگێکی بین برری سەرکەوتووبێت. هەوڵی دا رێ بەستە لەو دوو ولاتەبکات کەچی لەساڵی 1941دا لە جەنگی دووەمی جیهانیدا لەسەر ئەم رێبازە نەرویشت بەریوە. لەگەڵ ئەوەشدا شارەزابوون لە تاکتیك و ستراتیجی یەتی ژاپونی کارێکی دژوارو گرانە چونکە ژاپونی یەکان هەرشتە لەکاتی خۆیدا باسی ئەکەن و لێی ئەکۆڵنەوە، گۆیش نادەنە ئەو باس و لیکۆڵینەوانەی راستەوخۆ پەیوەندی بەخۆیانەوە نەبێت. ئەمە جگە لەوەی کەبە پێی سیاسەتی حکومەتانی ژاپۆن کەس نابێ بیروباوەرو رێبازی ژاپون لەناو گەلاندا بلاوبکاتەوە بەڵکو هەر باسکردن و لێکۆڵینەوەیەك دەربارەی کاروباری عەسکەری هەبێت ئەبێ لە شوێنی نهێنیدا بپاریزرێت، بویە لەژاپون ئایدیولوجیستی وەکو ماهان و کۆربێ و کاستکس پەیدانەبووە.

بێ گومان رەوشتورەفتاری ژاپۆنی یەکان چ لە کۆری تیۆری و بلاوکردنەوەداو چ لە کۆری تەماعکاری و داگیرکردن دا پەیوەندی یەکی توندو تۆڵی بەهۆیە مێژوویی و ئایدیولوجی یەکانی خۆیانەوە هەیە کەهەرلەسەرەتای کوچ کردنیانەوە بۆ ئەم پارچە زەوی یەی ئیستاتیایا ئەژین تا ئەمرۆژەی ئیستایان خۆی گرتووەو راست بۆتەوە.

هەڵکەوتی ژاپون لەئاسیادا وەکو هەڵکەوتی بەریتانیا لە ئەوروپادا وابوو بەلآم بەریتانیا کەوتبووە تەك چەند دەوڵەتێکی ئەوروپایی بەهێزو ژاپۆن کەوتبۆوە نزیك دەوڵەتانی بێ هێزەوە. ئەمە جگە لەوەی کە چەند هۆیەکی تر یارمەتی دەست دریژی ژاپونی یەکانی داو ریگای جەنگ خوازی بۆ خۆش کردن وەکو نەبوونی هێزیکی چەکداری گەورە لە ناوچەکەیاندا، واتە لەخوارووی رۆژ هەلآتی ناوەراستداوە هەلکەوتی دوورە دەستی ولاتی ژاپون و هەلکەوتی دورگەکانی ژاپون لەناو ئوقیانوسی باسفیك دا. لەگەڵ ئەم هەمو هەلومەرجە لەبارەداو گەلی هەلومەرجی لەباریتر کە باسکردنی هەموویان لەم نووسینەدا جیگای نابێتەوە، ژاپونی یەکان هیزی دەرياييان بۆ گواستنەوەی سەربازو پاراستنی پاپوری سەرباز هەڵگر بەکار ئەهانی هەرچۆن لەکاتی خۆیدا لەخاکی پیشووی خۆیانەوە بەهەمان ریگا لەنیشتمانی ئیستاپانا، دابەزیون و داگیریان کردووە. خەلکی ئیستای ژاپون سەدەیەکی رەبەق جەنگ و کوشتاریان لەگەڵ خەلکەرەسەنەی ژاپون دا کردووەتا بەزۆر بەرەو ژووررووی ژاپۆن راویان ناون و خۆیان لە شوێنی ئەواندا دامەزراندووە. هەر لەوکاتەوە وەکو لە جەنگی دووەمی جیهانیشدا بەپاپورەکانیان سەربازیان گواستۆتەوە سەرو شکانی و بەهیزی زەمینی سنوورە سەر زەرباییەکانیان لە شوێنەکانیتر داماڵیوەو ئەم شان و ئەوشانی هێزەکانی دوژمنیان بەهێزی زەمینیتە نیوە.

بەم شێوەیە چیموتینو، کە یەکەم ئیمپراتۆری ژاپۆن بووەو لەنێوان ساڵی 660 تا 585ی پێش زایینی فەرمانرەوابووە، لە دورگەی کیۆشۆوە کە کەوتۆتە خوارووی ژاپۆنەوە لەدەریاکانی ناوخۆوە خۆی گەیاندۆتە شاری ئوساکا لەسەر رۆخی خوارووی دورگەی هونشو.

بەلآم هەوڵ وتەقەللای قوبلای خان ئیمپراتۆری مەغول کە لە ساڵی 1274و 1281 زایینی دا ژاپون داگیربکات ژاپۆنی یەکانی راچڵەکاند. مەغوڵی کان دورگەی تسوشیمایان

داگیرکردو سەربازێکی زۆریان لەرۆخی کیوشودا دابەزان و زەرەرزیانێکی زۆریان لە پاپۆرەکانی ژاپون دا. ژاپونی یەکان گورج و گۆڵی یان کرد بە دەستکەلای خۆیان بەلام مەغولی یەکان پاپۆرەکانیان بەکۆکۆیی بۆخۆیان ئەکرد بەقەلای خۆپاراستن.

هەر لەسەر ئەم رەوتە ژاپونی یەکان لەدوای جەنگی ژاپون وروسەوەتا سەرەتای جەنگی یەکەمی جیهان پاپۆرە جەنگی یەکانی خۆیان بەشێوەیەك دروست ئەکرد کە تیژ رەووو فرە ئاگرهاوێژ بێت، پاپورەکانیان لەیەك کاتدا ئەیان توانی هەموو چەکە دامەزراوەکانیان بەکار بهینن، جگە لەوەی بەهۆی تەکنولوجیای هایدرولیکی و کارەباوە درەنگ لەکار ئەکەوتن و بەرگەی زەرەروزیانی دوژمنیان لە پاپوری هاوشانی خۆیان زیاتر ئەگرت.

لەساڵی 1937دا کەژاپون لەناکاو جەنگی دژی چین هەڵگیرساند ژاپونی یەکان پشتیان بە هیزی زەمینی بەست و پاپوریان هەر بۆ سەرباز گواستنەوە بەکار هانی، تەنانەت نەیان ویرا بارجەکانیان بخەنە کۆری جەنگەوە، بەپاپۆرە کۆنەکانیان سەربازەکانیان لەرۆخی خاکی چین دا دائەبەزان و هەربەو پاپۆرانەش دابەزینەکەیان پاریزگاری ئەکرد.

هەرچەندە ئەمیراڵ یونای وەزیری زەریایی ژاپون لە ساڵی 1937دا ئەیوت[19] «سیاسەتی هێزی دەریایی ئیمە تێك دانی بنکەی فرۆکەو فرۆکەخانەکانی دوژمنە، تاکو فرۆکەکانی دوژمن نەگەنە خاکی سەرەکی ژاپون» بەلام هەر نیازی لەوەبوگەلانی ناوچەکەو ئەوروپا بەم قسانەفریو بدات گوایە نیازی خۆ پاراستنە نەك داگیرکردن» کەچی بەکردەوە رۆخەکانی کوریاو فروکەخانەو بەندەرو بنکە عەسکەری یە گرنگەکانی چینیان داگیرکرد. وەهەر دوای ئەوە روویان کرد هندی چینی هەرلە کوریاوە تا تایلاندو سنوری مەلایو.

ئەوی راست بێت تیوری و نەخشەکانی ئەمیرال توجوی سەرەك وەزیران هیچ جیاوازی یەکی ئەوتوی لەگەڵ هی پیشینیانی ژاپونی دا نەبوو.

واتە ئەرکی گەورەی جەنگ نەخرێتە سەر هێزی دەریایی. بێ گومان بەشدابوونی ژاپون لە جەنگی دووەمی جیهانی و لەگەڵ دوژمنێکی گەورەی خاوەن هێزێکی دەریایی سامدار هێزی ئەمەریکا کەوتنە جەنگەوە، ناچاری کردن کەچاویك بە نەخشەی جەنگی رابوردوویانا بخشیننەوە. چونکە ژاپون شوێنە ستراتیجی یەکانی لەکیس چووە گەلی شوینی بایەخدارو گرنگ لەنزیك خاکی ژاپونەوە کەوتنە دەست دوژمنانی ژاپونەوە جگە لەوەی دوژمنەکانی ژاپون پر بەدڵ حەزیان بە پەلاماردانی ژاپون ئەکرد.

لەگەڵ ئەمانەشدا هەموو، ئەدوارد میدئیرل دەربارەی ئەم باسە ئەڵێت[20] «هێزی زەریایی ژاپون، پشتیوانی سوپای ژاپونی پێ سپێرراوەوە هەروا ئەگونجیت کە لەگەل ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو بەریتانیا جیاوازی هەبێت چونکە لای ئەوان هیزی دەریایی هێزە گەورەکەیەو پشت بە هێزێکی زەمینی پچوك ئەبەستێت. هەروەها لەگەڵ بیرورای فەرەنسایی و ئەڵەمانیشدا جیاوازی هەیە چونکە ژاپون هەموو ئامانجەکانی لەسەر زەمین وەبە هوی هێزی زەمینی یەوە دەست ئەکەون».

بەکورتی ئایدیۆلۆجی یەتی هێزی دەریایی بەپێی بۆچوونی جیۆپولیتیکسی لەسەر دوو پایەی سەرەکی دامەزراوە، یەکەمیان لای خاوەنانی ئەم ئایدیولوجی یەتە لە هەموو هیزەکانی تر گرنگ و بایەخدار تربووەو هێزی سەرەکی بووە بۆجێبەجێ کردنی ئاوات و ئامانجەکانیان نەك وەك ئاسایی بەشیك بێ لە هێزی گشتی ولات ولایەنێکی فرمانی هێزی چەکداری پێ بسپیرریت. دووەم ئەم هێزە فرمانی لە سنووری ولات پاراستن رەت ئەبێت و ئەبێ بگەینرێتە ئاستێك بەئارەزووی فەرمانرەواکانی بە زەریاو ئۆقیانوسەکانی جیهاندا بسورێتەوە واتە ببێت بەدەزگەیەك ئیمپراتۆری یەتی پێ دابمەزرێت و جیهانی پێ بخرێتە ژێر دەسەلاتەوە.

بۆیە فردریك راتزل بەچاولێ کەری لەماهان کتیبی «دەریا سەرچاوەی مەزنیتی نەتەوەیە»ی بلاوکردەوە وەهەر لەم بارەیەوە ریچارد هینینگ لەبەراوردکردنی هێزی زەمینی و دەریاییدا ئەڵێت[21] «... ئەو دەولەتە مەزنانەی لە مێژووی نوێ داهاتونەتەکایەوە، هەموو دەولەتی دەریایین و پشتیان بەهێزی دەریایی بەستووەو دەستیان بەسەر ریگای دەریاییدا گرتووە».

(هێنری زەمینی)

هێنری زەمینی هەروەکو هێزی دەریایی و ئاسمانی وبوشایی

ئاسمان ڕاستەوخۆ بەستراوە بەجیۆپۆلیتیکسەوە، نیازیش لە هێزی زەمینی ئەو هێزەیەکە دەست ڕویشتوو بێت لەئاست هێزەکانی تردا. دەربارەی ناوەڕۆکی جیۆپۆلیتیکسی جیمس فیرجریف لە کتێبی (جوگرافیاو هێزی جیهانی)دا.

Geography and World Power

ئەڵێت[22] «سێ هەزار ساڵ لەمەو پێش مەڵبەندە هێزدارەکانی جیهان بریتی بوون لەناوجەرگەی پچوك پچوك جاریك لبەم لاولەولای ڕۆژهەلاتی ناوەراست و جاریك لەم لاولەولای ئەوروپا لە - میسرو عیراق و فارسی ڕۆژ ئاوا (نیازی میدیایە)و گریك و ڕۆماو بێزەنتی‌یەکان و بەغدای عەباسی‌یەکان و قاهیرەی فاتمی‌یەکان و مەمالیك و ئەستەموڵی عوسمانللی‌و ئیسپانیاو پورتوگال و فەرەنساو ئینگلتەرەو هولەندە. ئەم مەڵبەندە سیاسی یانە لەئەنجامی دوو بەرەکی‌یەکی درێژخایەندا یەك بەدوای یەکدا ئەهاتن و ئەمانە (جیهانی بایەخدار بوون)، هەروەها جیمس فیرجریف درێژە بەباسەکەی ئەدات و ئەڵێت ئەم جیهانە پشت بەستوو بەهەلومەرجی جوگرافی تایبەتی خۆی توانی گەل و دانیشتوانی خۆی پێش بخات و داهاتی خۆی گەشە پێبکات ئنجا دوای ئەوە ڕوویکاتە هەریم و داهاتی بێگانە لەو ناوچانەدا کە پێگەیشتن و پێشکەوتنیان لەمان لەدوا تربووە».

بێگومان لە خوێندنەوەی ئەم بەشە پچوکەی کتێبەکەیدا بۆمان دەرئەکەوێت کە زۆر بەوردی لەناوەڕۆکی جیۆپۆلیتیکس گەیشتووەو سیاسەتی جیۆپۆلیتیکسی ئەو دەوڵەتانەشی ڕوون کردۆتەوە، پیش ئەوەی ئەم جورە سیاسەتە ئەم ناوە نوێ بەشی لێ بنرێت.

ئنجا ماکیندەر ئەڵێت[23] «هەموو سەدەیەك جیۆپۆلیتیکسی خۆی هەیە». ئیمەش لەم چەند لاپەرەیەدا باسی هێزی زەمینی ئەکەین. لەبەر تیشکی زانستی جیۆپۆلیتیکسی ئەوکاتەی هێزی زەمینی لەهێزی‌تر لەهەندی لای سەزەمیندا گرنگە و دەست ڕۆیشتوتر بوو.

هالفورد ماکیندەر جێگری سەرەکی کۆمەڵەی جوگرافیای شاهانەی بەریتانیا لەوتاریکدا کە لە ساڵی 1904 خوێندویەتی بەوە ئەڵێت[24] «ئەوانە مێژووی جیهانیان دروست کردووەوە لەمەولاش دروستی ئەکەن، دانیشتوانی ڕۆژهەلاتی ئەوروپاو دەشتەکانی ڕۆژهەلات و ناوەراستی ئاسیان، تەنگیان بەدانیشتوانی کەنار دەریاکانی ئاسیاو ئەوروپا هەڵچنیوە». ئنجا ئەڵێت «ڕاستە هێزی دەریایی پایەیەکی گەورە بوو، کە هێزێکی جیهانی پێدابمەزرینرێت، بەلام لەسەدەی بیستەمدا لەچاو سەدەی نۆزدە هەمدا بنکەی زەمینی زیاتری پێویستە لەبەر ئەوە هەر بە هێزێکی زەمینی دوورگەی جیهانی (ئەوروپاو ئاسیاو ئەفەریقا)ی ئەخرێتە ژێر دەستەوە.

وەئەم دورگەیەش هەر لەریگای زەمینی‌یەوە ئەبی بۆیبچیت».

بەلای ماکیندەرەوە، ئەڵمانەکان دووچاری هەڵەیەکی گەورە بوون کە نیوەی ولاتی خۆیان لەناو ناوچەرگەدایە «Heart Land» وەنیوەکەتری لە ئەوروپای کەنار دەریادایە هێرشیان بردەسەر ناوجەرگە - روسیا - بەتایبەتی لەکاتێکدا کە بە جەنگی بەریتانیاشەوە هێزێکی گەورەی دەریاییەوە خەریك بوون.

شارەزا عەسکەری‌یەکان لایان وایە کە تەنانەت فرۆکە خانەو بنکە جەنگی‌یە زەمینی‌یەکانی‌تر پاریزگاری‌یان لەناوچە جەنگی‌یە دەریاییەکان ئاسان ترە.

کە لە ساڵی 1943دا هەروەکو دەیان ساڵ لەوە پێش یەکیتی سوڤییەت بەڵگەی سەرکەوتنی یەك لەدوای یەکی ئەخستە پیش چاوی دەوڵەتان، ئەوەندەی‌تر پشتی ئەو جیۆپۆلیتیکسانەی بروایان بەسەرەتای (هەریمی ناوجەرگە) هەبوو قایم ترکرد.

هەر لەبەر ئەم هۆیەش بوو جەنەراڵ هۆسهوفەر زۆر بەوردی نووسینەکانی هالفورد ماکیندەری ئەخوێندەوەو ئەبو بەهاوبیری‌و بەپێی دەستکەوتی ئەڵمانیا داوای جێبەجێ کردنیانی ئەکرد.

لای هۆسهوفەر وابوو ئەگەر یەکیتی سوڤییەت وئەڵمانیا کە بەناوجەرگەی جیهانی ئەزانین یەکبگرن کە خاوەنی هەموو هەلومەرجێکی ستراتیجین، بەمە ئەڵمانیا ئەگاتە پایەی هێزێکی جیهانی. بەقەلا یەکی گەورەی ئەزانی کەلە (ڕووباری ئالپەوە لەڕۆژ ئاوای ئەوروپاوە تا ڕووباری ئامور لەڕۆژ هەلاتی ئاسیادا ئەگەرێتەوە)وە ئەمە ئەبێت بەبنکەیەکی ناوەکی هێزە ئەڵمانی‌یەکان ئەتوانن بۆ هێرش بردنە سەر هەموو لایەك بەکاری بهێنن. پیشەسازی‌یە بایەخدارەکانی لەهەریمە ناوەکی‌یە دوورەکانن، سامانی ئوکرانیاو قەفقاس و ئوراڵ ئەکات بەیەك.

ئەڵـەمـانیـا ئەکـات بەو دەوڵـەتـە بێ هـاوتـایـەی کە ئابوری‌یەکی پڕبەپێستی خۆی لەبەر دەستابێت.

هەروەها دەربارەی هێزی جیهانی گەورە فەردیك راتزل ئەڵێت [..] «پێـوەنـدی‌یـەکی تونـد لە نێوان هێزی زەمینی‌و هێزی سیاسی‌دا هەیە، رووبەری گەورەو داهاتی ئەم رووبەرە گەورەیە هەر لە دەوڵـەتی زەمین فراوانـدا دەست ئەکـەوێت، وەکـو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو روسیاو ئوستراليا، کە بەراورد ناکرێن لەگـەڵ دەوڵـەتـەکـانی ئەوروپای رۆژئاوای خاوەن زەوی پچوك و داهاتی کەم».

وە لە دوای جەنگی دووەمی جیهانی کە ئەمەریکاو دەوڵەتە رۆژئـاوایـیـەکـانی ئەوروپـا پەیمـانە عەسکەری کانیان دامەزراند بەلای عەسکەری بە ستراتیجی‌یە رۆژئاواییەکانەوە هەربۆ ئەوەبوو بە هێزی دەست وپەل (الاطراف) هێزی ناوجەرگە (Heart Land) گەمـارۆبـدەن. ئیتـر رەنگـە ئەم پێشـەکی‌یـە کورتە بەس بێت بۆ هاتنە سەر گەوهەری باسی هێزی زەمینی.

گەلێـك زانـایـانی عەسکـەری لایـان وایـە، کە هێـزگەیاندنە گۆرەپـانی مەبـەست و جەنگ، مۆڵەتی دەست پێشکەری ئەداتە دەست و ئەم دەست پێشکەری‌یەش گرەوی جەنگی زۆر جارپێ بەبریتەوە.

بێ‌گومان هێزگەیاندنیش لە کاتی پێویستدا هۆی راگەیاندنی تایبەتی ئەوێت کە ئەویش بە جێگاوکاتەوە بەستراوە.

رۆمـانی‌یـەکان لەلایەکەوە پاپۆریان دروست ئەکردو لەلایەکی ترەوە ریگـایـان ئەکـردەوە بەم جۆرە لەچـاو گەلانی تری جیهانی کونـدا پێشتـر کەوتن. هەروەهـا سوپـای ئیسـلام بەهۆی ولاخ و ئەسپ و سوار چاکی‌یـەوە لەجم و جول و هاتـو چۆدا سوپـاکانی دوژمنانی ئیسلامیان بەزاندو بۆیان بۆ بەهەلو مەرجێکی لەبارکە گرەوی جەنگی پێ بەرنەوە.

هەروەها پروسیا لە ساڵی 1870دا لەکاتی جەنگی پروسیاو فەرەنسـادا بەشـە مەنـدوفـەر هێزەکانی خۆی گەیاندە ناوچەکانی جەنـگ کەچی فەرەنسـاییـەکـان سەربـازەکـانی خۆیـان بەپێ ئەختەریگا کە ئەمە دەست پێشکەری خستە تەك لەشکری پروسیا.

ئەوی راسـت بێـت ئەوەتـی پاپـۆری چارۆکـەدار (الـسـفن الشـراعیـە) کەوتـۆتـە ناو ئاوەوە تا ساڵی 1830 هێـزی دەریایی بووبـوو بەهێـزێکی بایـەخـداری گرنـگ بەڵام دوای پەیدابوونی شەمەندوفەر ئیتر وردە وردە هێزی دەریایی تا ئەهات بەرەوکزی ئەرویشت وە هەر لەبـەر ئەم هۆیـەش بوو، ستـراتیجی‌یـەتی بەهێڵی‌ئاسن سەربازو تفاقی عەسکەری گواستنەوە، باری هێزی دەریایی لەنگ کردو بوو بەپایەیەکی گەورە بۆ سەرخستنی هێزی زەمینی بەسەر هێزی دەریاییدا.

پشت بەستـووبـە بایـەخی ئەم ستـراتیجی‌یـەتـە روسیـای قەیسـەری بەشێکی ئاسیـای، واتـە تاشقـەنـدومـەرۆی‌و کۆشکاو ئەشخـابـادی لەگـەڵ روسیـای ئەوروپـاییـدا بەست بە یەکـەوەو ریگای خستە سەر سنووری ئەفغانستان و ئیران کە دوو دەوڵەتی جیـاکـەرەوەن (الـدول الحـاجزة) خاکی روسیایان لە هندستان و خلیج جیا ئەکردەوەوری بەست بوون بەرامبەر هێزەکانی رووس.

لەلایـەکی تریشـەوە ریگـایـەکی تری زەمینی‌یـان گەیـانـدە کەنارەکانی دەریای ژاپون و دەریای چین و ئوقیانوسی باسفیك بەم پێ‌یە بەکار هینانی هێڵی ستراتیجی ئاسن هێزێکی زەمینی روسی بایـەخـداری هانی‌یـە کایـەوە کە ئەم هێزە هەررەشەی لە ناوچـەکـانی رۆژ هەڵاتی نزیـك و ناوەراست و دووری سەر بە بەریتانیای مەزن ئەکرد.

سەبارەت بەوەی کە بەریتانیا دوو چاری هەررەشەیەکی تریش بووبـوو بەنـاچـاری بۆ ئەوەی هێـزێکی گەورەی زەمینی روسی‌و هێـزێکی دەریـایی گەورەی بەریتـانیـا بەیـەکـا هەڵنـەپـژێن، ریککـەوتننـامـەیـەکی لە ساڵی 1907دا لەگـەڵ روسیـای قەیسەری‌دا مۆرکرد.

ئەم مەتـرسی‌یـەش هەر هێڵی ئاسن (سكـك الحـدیـد) دەسکەلاکەی بوو، ئەڵمانی‌یەکان هێڵێکی ئاسنیان تا ئەنازۆل راکیشا وەپرۆژەی هێڵێکی تریشیان لەبەرلین ـ وەوتا بەغدا خستە ناوناوانـەوە تاکـو بەم ریگـازەمینی‌یـە گورجـەدا هێـزی زەمینی بگـەیـەنـە ـ دوورگەی عەرەبی، وەئەو هێڵە ئاسنانەی تورکەکان ئەنـازۆلیـاى بە رۆژهـەڵاتی نزیـك و ئیمچـەدوورگـەی عەرەبەوە

بەست هەمووی بە سەرمایەی ئەڵمان و شارەزایی ئەندازیارە ئەڵمانیەکان دروست ئەکرا ئەم هێڵە ئاسنانە هێزە زەمینی‌یەکانی ئەڵمانیاو تورکیای ئەگەیانە کەنار کەنداوی سوێس. ئیتر ئەم هەڕەشە دوولانەیە یەکێکیان دژی هندستان و ئەویتریان دژی میسر بەریتانیای ناچار کرد پەنابەریتە بەرهێزی زەمینی وپارەیەکی زۆری تیا خەرج بکات.

هەر لەبەر ئەم هۆیەش بوو ژاپونی‌یەکان لە ساڵی 1941دا لەچەند لایەکەوە بەئاسانی بەسەر هێزی بەریتانیادا سەرکەوتن ئەوی راست بێت هێزی جەنگی بەریتانیا لە جەنگی جیهانی یەکەمدا، لەچاو جەنگی دووەمی جیهانی‌دا باش و لەبارتربوو رەنگە ئەوەش لەبەر ئەوە بێت، لەلایەکەوە سامان و دەرامەتی ئەوسای باشتربوو وەلەلایەکی ترەوەلە جەنگی دووەمدا قورسایی هێزە زەمینی‌یەکانی زیاتر بە سەرەوە بوو. ئەوەبو لە شەرری دەنکەرك و مەندەلای‌دا زەرەروزیانێکی زۆری لێ‌کەوت. بەڵام تێکەڵ بوونی هێزیکی زەمینی مەزنی یەکیتی سوڤییەت و هێزیکی دەریایی مەزنی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەپاڵ بەریتانیادا بەجەنگی دووەمی جیهانی باری بەریتانیای لەدورانەوە خستەسەر سەرکەوتن.

زۆر دەمێکە کۆمەڵێك شارەزایانی عەسکەری سەربە جەنەراڵ هوسهوفەر کە لەناوچەی زەریای ناوەراست دا بەم جۆرە کاروبارانەوە خەریك بوون لایان وابوو، کە بەئاسانی لەزەمینەوە هێرش ئەبرێتە سەر بنکە دەریاییەکانی بەریتانیا. هەر جۆزیف مایزەر ئەیوت ئەم توپە دووربردە تازانە هەموو دەزگاو دامەزراوە دەریاییەکانی ئینگلیزی لەجەبەل تاریق دا بێ بایەخ کردووە. چونکە لە ناوچە نزیکەکانی ئیسپانیاو لە ناوچەی مەراکیشی ئیسپانیاییەوە بە ئاسانی ئەیانتوانی توپ بارانیان بکەن.

هۆسهوفەر خوشی دەربارەی لاوازی بنکەدەریاییەکانی ئینگلیز لەئاست بنکەی چەکی زەمینی‌دا ئەیوت[٢٦] «هەرچەندە بنکە دەریاییەکانی ئینگلیز لە هونگ کونگ و سەنغافوورەدا بۆ خزمەتگوزاری هێزی دەریایی بەکەڵکن بەڵام قەڵای بەرگری ئەوتۆیان نی‌یە لە ئاست هێرشی زەمینی‌و هێزێکی چەکداری نوێدا خۆیان پێرابگیرێت». ئەوی راست بێت پێش بینی‌یەکەی هۆسهوفەر لەجەنگی دووەمی جیهانی‌دا هاتەدی‌و ژاپونی‌یەکان سەنغافوورەیان گرت.

هەروەها دوورگەی کریت بەهۆی سەربازی پەرەشوتی ئەڵمانی‌یەکانەوەگیرا کە ئەبوو لەدەریاوە بۆی بچونایە. دوای ئەمەش فرۆکە جەنگی‌یەکانی ئەڵمان بەبوردومان کردن هێزە زەرییاییەکانی ئینگلیزیان لەدەریای ناوەراست و دوورگەی ماڵتەدا بەجۆرێك شپرزە کرد پێیان نەکرا دەست بخەنەریگای دابەزاندنی چارەکە ملیۆنێك سەربازی ئەڵمانی لەئەفەریقادا.

بەکورتی بەلای عەسکەری جیۆپۆلیتیکسی‌یەکانەوە ئاستی جولانەوەی لەشکرو چەکوتفاقی جەنگی وەهۆو پایەی ئەم جولانەوانە هەردووکیان بایەخێکی ئیجگار گەورەیان هەیە. بۆیە ئەڵێن لەسەرەتاوە ئەسپ و ولاخ بایەخیان بەهێزی زەمینی‌داوە ئنجا پاپۆری باگیر (پەردەدار) بایەخی بە هێزی دەریایی‌و دوای ئەم جاریکی‌تر هێزی زەمینی بەهۆی شەمەندوفەر ماشێنی مرۆڤ هەڵگرو بار بەرەوە گەوتۆتەوە برەو.

بەڵام گەو هەری ئەم بابەتە هەردێتەوە سەر ئەو ریبازەی، کە لە چ جیگا یەك و لەچ چەرخ و زەمانێکدا چ هێزیك ئەبێت بەهێزی جیهان گیروو ئامانجی دەولەتێکی گەورەی تەماع لەخاکی دەولەتان و سامانی دەولەتان کردوو جێ‌بەجێ ئەکات.

(هێزی ئاسمانی)

هەروەکو ماهان سەر دەستەی هەموو ئایدیولوجیستەکانی هێزی دەریاییەو کلاوز فتز هی هێزی زەمینی‌یە هەروەها سیڤیرسکی لە ئایدیولوجیستە بەناو بانگەکانی هێزی ئاسمانی‌یە. هێزی ئاسمانیش هەروەکو هێزی دەریایی وردە وردە دوای پەیدابوونی پێ‌گەیشتووەو گەورەو دەسەلاتداربووەتا گەیشتۆتە ئەو پایەیەی کەسانی‌وا هەڵکەون بە شاهێزی بزانن و ئومێدی دەسەلاتداریتی جیهانی پێ بسپیرن.

ئەوی‌راست بێت ئەوگیروگرفت و کۆسپ و تەگەرانەی دێنەریگای هێزە زەمینی‌و دەریاییەکانی دەولەتان لەئاستی هێزی ئاسمانی‌دا زۆر بێ بایەخ و بێ دەسەلات ئەبن. فرۆکەوان کە هەزاران پێ لەسەر زەمین بەرز ئەبێتەوە ئنجا گردێتی زەمینی بەتەواوی دێتە بەرچاو، نەشاخ و کێوو نەدەریاو نەدارستان و جەنگەڵ ونە سەرماو گەرماو نەریگەو بانی دوورودرێژ ئەبن بەکوسپی سەرە ریگەی.

بۆیە نووسەرانی گۆڤاری «Fortunet - فۆرچونێت» لە ساڵی 1943دا لایان وابوو ئەوانەی بتوانن دەست بەسەر بنکەستراتیجی‌یە ئاسمانی‌یەکاندا بگرن ئەبن بەگەورەترین هێزی سەرزەمین.

ئەم لێکۆڵینەوەیە هەروەکو هی هێزی زەریایی دۆست و ناحەزی هەبووە، بەڵام نیاز لەلێکۆڵینەوەکە بەپێی بیروباوەری جیۆپۆلیتیکسی ئەوەیە کە ئایا دەوڵەتێکی خاوەن هێزێکی ئاسمانی کاریگەرو دەست ڕۆیشتوو بەسام ئەتوانێت بگاتە پایەی یەکەم دەوڵەتی مەزن لە جیهاندا؟ وە ئایا بەم هێزە جیهانی ئۆشارام ئەکریت وەدەستی بۆ بەسەر هێزەکانی تردا!

وە دەست بۆ بەسەر هێزەکانی تردا ئەگیریت؟

ئەگەر نیازم لەم لێکۆڵینەوەیە ئەوە نەبێت کە بۆ ئەم نیازە باسی هێزی ئاسمانی بکرێت

خۆ هەموو ئەفسەرێکی هێزی ئاسمانی یان فرۆکەوانێکی عەسکەری ئەوسەرەتایە ئەزانێت کە هێزی ئاسمانی و فرۆکەی جەنگی چەکێکە لەتەك چەکە زەمینی و دەریاییەکاندا فرمانی پاراستنی وڵاتی پێ سپێرراوە. یان لەکاتی جەنگدا پێش هێرش بردنی پیادەو بەشەکانی تری هێزی زەمینی بنکەو لەشکرو سەنگەرەکانی دوژمن بۆردومان ئەکات و لەکاتی کشانەوەی هێزیشدا پەلاماری دوژمن ئەدات و سەر لە لەشکرە هێرش بەرەکە ئەشێوێنێت، کە بەئاسانی نەتوانێت هەڵبکوتێتە سەر هێزە کشاوەکەو زیانی زۆری لێبدات. تازیاتر باسەکەمان روون بکەینەوە، پەنا ئەبەینە بەر ئەو تیۆرییانەی دەربارەی هێزی ئاسمانی بلاوکراونەتەوە.

بێگومان کەباسی هێزی ئاسمانی ئەکرێت پێویستە پێش هەموو شتێك بیر لە فرۆکە بکرێتەوە، چی‌یەو چی‌پێ ئەکرێت.

یەکێك لەوکەسانەی بەشداری تیۆری دانانی هێزی ئاسمانی بوون «دۆهێ» بوو وەدوای دۆهێ ئنجا «میتشل» ئەم دووانە وتوویژیکیان خستە ناوناوانەوە نزیکەی بیست ساڵی خایاندو لەگەڵ تەواو بوونی جەنگی دووەمی جیهاندا کوتایی پێ هات.

بناغەی سەرەکی ئەم بیروباوەرەش بەوە دامەزرابوو، کە فرۆکە لەهەموو چەکێکی‌تر خێراو بەرز ڕەوو وێران کەرترە، بۆیە شاچەکی جیهانە دیارە ئەوانەی کلاسیکیانە ئەیان روانی بەهێزی ئاسمانی وەك بەشێکی‌تر جێگایان بۆ تەرخان کردبووە، وە بەپێچەوانەی ئەم بیروباوەرەتازەیە فرۆکەیان ئەخستەخانەی چەکێکی هاوکاری چەکەکانی‌ترەوە.

ئەگەر بریك لەسەرەتاوە چاو بە بایەخی هێزی ئاسمانی‌دا بخشێنین بەتایبەتی دوای جەنگی یەکەمی جیهانی، کە نەخشەدانان بۆ هێزو دەسەڵاتی فرۆکەی جەنگی هەر لەخانەی پێش بینی‌دابوو، لەگەڵ ئەوەشدا لەساڵی 1921دا بەچەکی ئاسمانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەنزیك ڤیرجینیاوە کۆنە باریجەیەکی ئەڵمانی ئۆستفریزلاند - یان نقومی بن دەریاکرد ونیازیان لەم کردەوەیە ئەوەبوو کە بەناحەزانی دەسەڵاتی جیۆپۆلیتیکسانەی هێزی ئاسمانی بسەلمینن کە هێزی ئاسمانی دەسەڵاتێکە لەوکاتەوە کەوتۆتەکایەوە نەك هێزێکی دەسەڵاتداری دوا رۆژ بێت.

ئایدیۆلۆجیستی هێزی ئاسمانی جیلیودۆهێ لە ساڵی 1869 هاتۆتە جیهانەوەو لە ساڵی 1930دا لە تەمەنی شەست و یەك ساڵی‌دا کۆچی دوایی کردووە. لەسەرەتای ژیانی عەسکەری‌یەوە ئەفسەری تۆپخانە بووەوە لە ساڵی 1909دا باسێکی دەربارەی هێزی ئاسمانی نووسیوەوە لە ساڵی 1915دا بروای بەوە هەبووە کە بە جەنگێکی فراوان بەهێزی ئاسمانی ورەی هاووڵاتیانی دوژمن لەرەگوریشە هەڵئەکەندرێت. لەو بروایەدا بوو هێزی ئاسمانی ئەتوانێت نەتەوە دوژمنەکان تەفروتونابکات.

ئەوەندەش بەرق وکینەوە بیروڕای خۆی دژی سەرکردە عەسکەری‌یە ئیتاڵیاییەکان بلاو ئەکردەوەو قسەی ئەکرد تادایان بەدادگاو بە ساڵێك زانـدانیان گەیاند، بەڵام لە ساڵی 1920 زیندانی‌یەکەیان لەسەر لابرد وەلە ساڵی 1921دا گەیاندیانە پلەی جەنەراڵی.

ئیتر لەم ساڵەدا نووسینە گرنگەکانی ئەکەونە پێش چاو وەلەکاتی سەرکەوتنی فاشستەکانا لەرۆماکرا بە قومیسێری ئاسمانی بەڵام دوای ئەوە خۆی دەستی لەکار کیشایەوەو خۆی بۆ کارو باری ئایدیۆلۆجی تەرخان کرد.

بەڵام ولیم میتشل پاش دۆهێ بە دەساڵ هاتۆتە دنیاوەو لە ساڵی 1936داکۆچی دوایی کردووە لە ساڵی 1898دا لە هێزی پیادە دابووە دوای ئەوە ئەفسەرێکی بچوك بووە لە ئالاسکا، بایەخی ستراتیجی ئالاسکاو ناوچەی «قطبی» سەرنجی راکێشاوە لە ساڵی 1916دا فیری فرۆکەوانی بووەو لە ساڵی 1917دا لەهێزی ئاسمانی ئەمەریکادا کاری کردووە. ئیتر وردە وردە لە

هیزی ئاسمانی‌دا پلەی بەرزبوتەوە تاکو چەند هەفتەیەك پیش تەواوبوونی جەنگی یەکەم بووە بەسەرکردەی ئەم هێزە.

سەبارەت بەوەی بەپێویستی ئەزانی کە هێزی ئاسمانی بەشێك نەبێت لەسوپاو هێزی زەریایی بەڵکو هێزێکی یەکگرتووی سەربەخۆ بێت، کەوتە ناحەزی‌کردن لەگەڵ بەرێوە بەرانی ئەودوو هێزەتا دایان بە دادگای عەسکەری‌و پینج ساڵ نیشانی عەسکەری‌یان لێ داماڵی. لە ساڵی 1926دا دەستی لەکارکیشایەوەو ئەو دەساڵەی لەژیانا مابووی بوکاروباری نووسین و دامەزراندنی هێزیکی ئاسمانی سەربەخۆی تەرخان کرد.

بەڵام بیروباوەری دۆهێ لەدوای ساڵی 1921 دەربارەی هێزی ئاسمانی گەڵاڵەبوو بەتایبەتی دوای ئەو نووسینەی بەخەیاڵیا هاتبو دەربارەی ئەوجەنگەچاوەروان کراوەی لەنێوان ئەڵمانیاو فەرەنسادا رووبدات. ئەوی راست بێت پایە سەرەکی‌یەکانی تیوری دۆهێ دەربارەی هێزی ئاسمانی ئەمانەی خوارەوەبوون: -

1 - فرۆکە چەکێکی هێرش بەرە، خاسی‌یەتی بەراورد نەکردنی هەیە، ئەوپێش بینی‌یەش ناکرێت، کە بتوانرێت بەباشی بەر بەرەکانی بکرێت.

2 - بەویران بوونی ناوچە ئاوەدانەکان ورەی خەلکەکەی هەرەس ئەهێنێت.

بەپێی ئەم دووپایەیە بیری لەم خاڵانەی خوارەوە کردەوە:

أ - تا بەباشی پاریزگاری وڵات بکرێت، پێویستە لەکاتی جەنگە دا ئاسمانمان لەژیر دەسەلاتدابێت.

ب - ئەبێ لەسەرەتای جەنگە دا بیرلە ویران کردنی پیشەسازی‌و ناوچە ئاوەدانە پر خەڵکەکانی دوژمن بکەینەوە نەك لە دامەزراوە عەسکەری‌یەکان.

حـ - نابێ بە جەنگی ئاسمانی بیرلە لەناوبردنی هێزی ئاسمانی دوژمن بکەینەوە بەلکو پێویستە ئەو دزگاو فابریقەو دامەزراوانە تێك وپێك بدەین کە ئەبنە سەرچاوەی بوون و چالاکیان.

د - ئەبێ هێزی زەمینی بەشی پاریزگاری‌کردنی پێ بسپریت و نەیەلێت دوژمن لەزەمینەوە پیشرەوی بکات و دەست بەسەر ریگاو بان و پیشەسازی‌یەکان و دەزگاکانی هێزی ئاسمانیماندا بگریت. تاکو هێزی ئاسمانیمان فرمانی ئیفلیج کردنی تفاق و کەلوپەل بە هێزەکانی دوژمن گەیاندنی پێ بسپیرریت و کاریك بە گەلی دوژمن بکات بیر لەدرێژەدان بەجەنگە نەکاتەوەو ورەوتوانای بروخێنیت.

هـ - ئەبێ فرۆکەی جەنگی ئەوتۆ دروست بکرێت، کە فرۆکە بومبا هاوێژەکانی دوژمنی پێ لەناوببرێت وەلەهەمان کاتدا بەکارو باری خۆ پاراستن و ویران کاریش هەڵسێت.

دەربارەی خاڵی سێیەم دۆهێ خەیاڵی لەوە ئەکردەوە کە پێشەکی پیویستە بنکەو توپە تەیارەشکینەکانی دوژمن لەناو ببرێت تاهێزی ئاسمانی بە سەربەستی‌دەستی کوشندە لەدوژمن بوەشێنێت وزەمینەی هاتوچۆو چالاکی ئاسمانی بۆ تەخت ببێت.. بەڵام چ دەوڵەتێکی گەورە هەیە بیر لەوە نەکاتەوە، کە ئەم بنکەو توپی تەیارە شکێنی خۆی بەجۆرێك نەباریزێت، کە نەیەلێت بگات بەومەرەیە.

هەرچەندە لەناو دەوڵەتانی پچوك و مام ناوەندی‌دا دووزنی‌یەکارە ساتی وارووبدات وەکو «ئیسرائیل»ێکان لە جەنگی 1967دا بەمیسریان کردو هێزی ئاسمانی‌یان فرۆکەخانە جەنگی‌یەکانی میسریان غافڵ گیرکردو هێزی ئاسمانی میسریان ئیفلج کردو ئاسمانی میسرو بیابانی سیناوکۆرەکانی جەنگیان بۆ چالاکی ئاسمانی خۆیان خستە سەرپشت وە بەپێی نەخشەیەکی‌ترو بەیارمەتی دەزگا ئەلکترونی‌یە سەر لێ شێوێنەکانیان هەمان مەبەستیان لەئاسمانی لوبنادا لە پەلامارەکەی ئەم دواییەیاندا دوو پات کردەوە.

سەبارەت بەویران کردنی شارەکانی دوژمن ئەیوت ئەگەر ناوچەیەکی بچوك بە 20 تەن بومبای فرۆکە ویران ببێت ئیتر بەپێی رووبەری هەر شارێك چەند ئەوەندە بومبای پیابماڵیت هەمووی ویران ئەکەیت و خەڵکەکەی دوای چەند جارێك هەموو ئەوشارە، یان ئەوشارانە چۆڵ ئەکەن و روو ئەکەنە دەشت و دیهات و هاوار بۆ حکومەتەکەیان ئەبەن کە ئیتر دەست لە جەنگە هەڵگریت.. هەروەها لەبەکار هێنانی بومبای هەمە جۆردا، سوتێنەرو کیمیایی‌و جۆرەکانی‌تز بیری لە گیانی مرۆڤایەتی‌و یاسای نێو دەوڵەتان نەئەکردەوەو بەکارهێنانی هەموو چەکێکی لەپیناوی دەست گرتن بەسەر ولاتان و سەرکەوتن دا

بەرەوا ئەزانی بۆ یەئەلێت «لەپێناوی دەسکەوتی تایبەتیو مانەوەدا نرخی هیچ بیروباوەڕێك نامێنێت و هیچ پەیوەندییەك خوی بۆراناگیرێت، ئەرازووی مرۆڤایەتی تێك ئەچێت و یەك سەرەتا بەدەستەوە ئەمێنێت، ئەویش لە بریتی ئەوەی بت کوژن تو بەرامبەرەکەت بکوژە!!».

بەڵام ئەدوارد میدئیرڵ لای وایە کە دوهێ دەربارەی فرمانی وێران کاری فرۆکە ئەم خاڵانەی خوارەوەی فەرامۆش کردووە.

1 ـ هەندی خانەو بینا هەیە بەرگەی ویران کاری ئەگرێت و فرۆکە زیانێکی ئەوتۆی پێ ناگەیەنێت.

2 ـ هەموو جارێك فرۆکەکان نیشانەکانی خۆیان ناپێکن.

3 ـ زۆر جێگای ویران کراو هەیە لەجیاتی جارێك چەند جارێکی تر بەفیرۆ بوردومان ئەکرێتەوە.

وەنەبێ دوهێ وەکو بەرزەکی بانان رزگاری بوو بێت و بیرورا نامرۆڤایەتییەکانی بێ گیروگرفت بلاوبووبێتەوە، گەلێك کەسانی مرۆڤ پەروەرو ئازادی خواز لێی راپەڕیون بیروباوەرە دوژمن بە مرۆڤایەتییەکانیان راسواکردووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دوهێ پیاوێکی بەسەبرو لەسەر خۆ بووەو هێمنانە وەڵامی ئەوانەی داوەتەوە. کەوەڵامی جەنەراڵ باستیکو ئەداتەوە ئەلێت[27] «... ئەگەر چەکی ئاسمانی کیمیایی لەجەنگی داهاتوودا چەکێکی کاریگەری لەناو بەربێت ئەوە دەست کردی من نییە، لەبەر ئەوە لەپێناوی ئەمەدامن نەشایستەی ستایشم و نەهی بەدناوی».

دەربارەی ویرانکاری شارو دامەزراوە پیشەسازی وئابورییەکان بیرورای میتشڵ لە بیرورای دوهێوە زۆر نزیك بوو، جیاوازییە ئاشکراو دیارەکانی نێوانیان ئەوەیە میتشڵ تورەو قسەرەق بووە لەگەڵ رەخنەگران و ناحەزانیا، دوهێ هێمن و لەسەر خۆبووە.

میتشڵ دەربارەی ویرانکاری شارەکانی دوژمن ئەلێت[28] «پێویست ناکا بۆ ویرانکردنی شارێك هەموو خانووەکانی بەسەر یەکدا بروخێنرێن و بکرێن بەکەلاوە، بەڵکو خەڵك و دانیشتوانەکەی ناچار بکرین کاروباری رۆژانەیان پێ نەکرێت و خانەکانیان بەجێ بهێڵن. بە چەند بومبایەکی بەگاز داگیراوە ئەم ئامانجە جێبەجێ ئەکرێت...».

هەر بەپێی ئەم رەوتە ئامانجەکانی هێزی ئاسمانی بەم جۆرەی خوارەوە دەست نیشان ئەکرد «ویران کردنی فابریقەکان، دەزگاکانی هاتوچۆکردن، ئەو ناوچانەی خواردەمەنییان تیایە، کێڵگەکانی کشتوکاڵ، ئەو ناوچانەی سووتەمەنییان لێوە دێت، ناوچە ئاوەدانەکان...».

هەروەها بەپێویستی ئەزانی هێزی ئاسمانی هیزە زەمینیو دەریاییەکانی دوژمن تێکوپێك بدات.

دیارە هاری ترومان سەرەك کۆماری پێشووی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ئەم رێبازەی سەرەوەی میتشل ـ ی بەراست ئەزانی بۆیە چل ساڵ لەمەویش دوو بومبای ئوتومیدا بەدوو شاری ژاپون داو نزیکەی چارەکە ملیونێك ژاپونی بێتاوانی کوشت.

بێگومان میتشل ئاوێکی باشی بوکار بەدەستانی دوا رۆژی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا رشتووەو ئامانجی جیۆپۆلیتیکانەی بو بەرێوە بەرەپشت پەردەکانی ئەم وڵاتە روون کردۆتەوە، بۆ مۆنۆپۆلیو ملیاردیرە خاوەن پیشەسازی دەزگا ئابورییە گەورەکانی ئەم وڵاتە. وە ئەمیش وەکو هەموو خاوەن بیروباوەرێکی نوێ دوو چاری دوو بەرەکیو ناکۆکی بووە بەتایبەتی لەگەل عەسکەرییە کلاسیکیکانی ئەمەریکادا، چونکە ئەم هێزی ئاسمانی بە پێشەنگ لەقەلەم ئەداو هێزی زەریایی وزەمینی بەدەستکە لاوەکی ئەدەر.

دوا بەدوای میتشل، ئەلکسەندەر سیفرسکی، کە فرۆکەوانێکی عەسکەری بوو، بەرەگەز روسەوخوی کردووە بە ئەمەریکایی لەجەنگی یەکەمی جیهانیدا بە شداربووەو ئیتر خووی داوە تەفرۆکە دروست کردن و لەم مەیدانەدا جێدەستی دیارە.

کەکتیبی «بەهۆی چەکی ئاسمانی یەوە سەرکەوتن»ی دانا وتی بیروباوەرەکانی میتشل دەربارەی چەکی ئاسمانی هانیداوم ئەم کتێبەدا بنێم.

بروای زۆر بەوە بووەکە چەکی ئاسمانی نابێ بەشێك بێ لەهێزی زەمینی چونکە چەکی سەرەکی دوارۆژە.

لەکاتی خۆیدا لای وابوو کەدوای پێنج ساڵ بێوچان گرتن فرۆکە ئەتوانێت 25 هەزار میل بەدەوری زەمیندا بسوڕێتەوە بۆیە گەیشتە ئەو بڕوایەی کە ئیتر کەشتییە گەورە فرۆکە هەڵگرەکان بەکەڵکی بەکارهێنان نایەن، چونکە فرۆکەیوا دێتە کۆری کارکردنەوە لە بنکەو فرۆکە خانەکانی کەنار دەریاوە ئەگەنە هەموو

شوێنێکی پێویست.

بێ گومان ئەوە باشترە لە خاکی نیشتمانەوە فرۆکەی جەنگی بفرێت و پەلاماری دوژمن و شوێنە ستراتیجی یەکانی بدات تا ئەوەی مشووری بنکەو فرۆکەخانەی لەم وڵات ولەو وڵاتی بۆ بخورێت. بەڵام ئایا فرۆکەی وادێتەکایەوە بێ فرۆکە خانەی دوورەوڵات ئەم فرمانەی پێ جێبەجێ بکریت و کەم مەسرەف تریش بکەویت لەسەر دەوڵەت.

بۆیە گەلێك فەرماندەی ئاسمانی و زەمینی و دەریایی سوپای ئەمەریکا بیروراکانی سیڤیرسکی یان بە هیچ ئەزانی و داهاتنی ئەو جۆرە چەك و فرۆکانەشیان بەخەیاڵ پڵاو لەقەڵەم ئەدا.

سیڤیرسکی کە هێزی ئاسمانی ئەمەریکاو یەکیتی سۆڤییەتی بەراورد ئەکرد ئەیوت[29] «دەرفەتی دەسەڵاتی ئاسمانی سۆڤییەتی شێوە هیلکەییەو هەموو کەرتەی ئەفەریقاو خوارووی رۆژهەڵاتی ئاسیا ئەگرێتەوە، بەڵام دەرفەتی دەسەڵاتی هێزی ئاسمانی ئەمەریکا شێوە بازنەییەوە ئەو ناوچە ناوکۆییەی ئەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی هەردوو لایانەوە بە هۆی هێزی ئاسمانی یەوە ئەنجامی چارە نووسی تیا دێتەدی «AREA OF DECISIOn» . مەڵبەندی ئەو ناوچەیەش دەوروپشتی قوتبی ژووروە یان پێ ئەڵێن ناوچەی ناوەراستی نیمچەقوتبی (The ARCTic MEDITERANEAN) .

هەروەها سیڤیرسکی کە ئەیویست ئەمەریکا دەوڵەتێکی گەورەی جیهانی بێت، بەپێویستی ئەزانی ئوباڵی پاراستنی رۆژئاوای جیهان بگریتە ئەستۆ.

وە سەرچاوەی هێزی نیشتمانی بەم دوو پایەیەی خوارەوەی ئەزانی:

1 ـ ئەوەی دەوڵەت خاوەنێتی.

2 ـ چۆن وە بەچ شێوەیەك کەڵکی لیوەرئەگریت.

بەشی یەکەمی بریتی یە لە خەلك و شارستانیتی وزانست و بنکەی مادی و ئابوری. بەشی دووەمیش، دەرفەتی ئاسمانی، ئوقیانووس و دەریاو دوورگە، بەشەکانی وشکانی و کەناری دەریاکان و هەریمی ژووروو کە بەناوچەیەکی ستراتیجی هێزی ئاسمانی ئەزانی.

وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بەپێی ئەم بۆچوونەی سیڤیرسکی هەریمی قوتبی ژوورووی کرد بە سەنگەری پێشەوەی خۆی و بەدەزگای رادارو فرۆکەخانەو دەزگای ئاوو هەوناسین قایمی کرد، لەبەری ئەو بەری قوتبی ژووروشەوە سۆڤییەتی یەکان بەهەمان شێوە وڵاتی خۆیان قایم کرد.

نیاز لەناوچەی ناوەراستی نیمچەقوتبی دەریای قوتبی و دەشتاییە کەنار دەریاکانیتی، ئەکەویتە نێوان ئەمەریکای ژووروو ئاسیاو ئەورووپاوە. چەند دەوڵەتێك خاوەنیتی، بەڵام 49٪ی رووبەری ئەم ناوچەیە بەر یەکیتی سۆڤییەت کەوتووە. بەشەکانی تری بەر ئەمەریکاو کەنەدەو دانیمارك و نەرویج فینلەندە کەوتووە.

ئەم ناوچەیە دوای پێشکەوتنی بە ئاسمانا فرین بایەخی پەیداکرد چونکە فرۆکەی بازرگانی بەسەر قوتب دا بە 24 سەعات لە ئوسلۆوە ئەگاتە تۆکیو کەچی هەر بەریگای پیشودا 53 سەعات ئەخایەنێت.

وەریگای ئاسمانی لەنێوان نیویورك و مۆسکودا 4675 میلەو لە نێوان پەکین و سان فرانسیسکو 6600 میلە هەردوو ریگاکە بەسەر ناوچەی نیمچە قوتبی دا پیابرۆن 3000 میل کورت ئەبێتەوە.

جارێك جورج مارشاڵ وەزیری دەرەوەی پێشووی ئەمەریکا دەربارەی بایەخی ستراتیجی ئەم ناوچەیەوتی «گرینلاند وەك ئەلقەیەکی بایەخداری سیستەمی پاریزگاری عەسکەری ئەمێنیتەوە، کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو رۆژئاوای جیهانی پێ بپارێزین». هەروەها، کە دانیمارك لە ئایاری ساڵی 1947دا یادداشتێکی پیشکەش کردو تیایا داوای کشانەوەی هێزە ئەمەریکاییەکانی لەگرینلاندداکرد لەوەلامداوتی[30] «لەپێناوی ریککەوتننامەیەکی نوێ وڵاتە یەکگرتووەکان ئارەزوی گفتوگۆکردنی هەیە، بەڵام ئەم ریککەوتننامەیەی ئیستای پێ لانابریت و هیزەکانیشی لەگرینلاند ناکێشێتەوە».

هەروەها جەنەراڵ ئارنۆڵدوتی[31] «ئەگەر جەنگی سێیەم هەڵگیرسێت قوتبی ژووروو ئەبێتە مەڵبەندە ستراتیجی یەکەی». هەروەها واستن لەوتارێکدا بەناوی «کەنەدە ناوچەی دامەزراندنە» ئەڵێت[32] «لەناوچەی ناوەراستی نیمچەقوتبی یەوە دەستی ئاسمانی لەوڵاتە یەکگرتووەکان ئەوە شینریت، هەروەها هەر لەم ریگایەوە بەر پەرچ ئەدریتەوە، سەبارەت بەوەی بازنەگەورەی نیمچەقوتبی پاراستنی گرانە شەررە روکێتیش

(الصواريخ) هەر ئەم ریگایە ئەگرێت و بەسەر ئەم ناوچەیەدارەت ئەبێت».

دەربارەی هێزی ئاسمانیو خوورەوشتی دیكتاتوریانەی هیتلەریش مێجەر جورج فیلدنج ئەلیوت لە سالی 1939دا لەوتاریكدا ئەلێت[33] «رازی دەرونی دیكتاتور نادیارەو ئامانجەكانی تارمایی دای ئەپۆشێت و ناوی تۆقاندنی لێ ئەبارێت، ئەمرۆ دزیو داگیركردن بالی بەسەر ئەوروپادا كێشاوە، داگیركردنیش بەبێ هێزی چەكداری ئاسمانی جێبەجێ ناكرێت».

بەكورتی لەو بینبركێیەی ئەكەوێتە نێوان دەولەتە گەورەكانی جیهانەوە چ لەپێناوی داگیركەریدا بێت یان لەپێناوی خۆ پاراستندا یاسایەكی دێرین و لەگۆران نەهاتوو لەنیواندا فەرمانرەوایە كە هەر لایەك هەموو هێزوتوانای زانیاری وئابوریو عەسكەری ئەخاتە كاربۆ دەستخستنی چەكێكی كاریگەر، ئامانجە تایبەتیكانی خۆی پێ دەستەبەر بكات. دوای سازكردنی ئەم چەكە دوژمن و ناحەزانی ئەولاخاوەن چەكە تەقەللا ئەدەن چەكێك بدۆزنەوە مەترسی ئەم چەكە تازەیەی پێ لەناو بەرن و ئامانجی خاوەن چەكەكەی پێ پوچەل بكەنەوە. ئنجا چەك و هێزێكی چەكداری نوێ بهێننەكایەوە بالا دەستی هەموو هێزیكی چەكداری پێشوبێت وەكو ئیستا ولاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا بەسەروكایەتی رۆنالدریگن دەستی داوەتە چەكداركردنی بۆشایی ئاسمان كەبە جەنگە ئەستێرە ناوبانگی دەركردووە.

(جەنگە ئەستیرە Spaee War

هەر زانستیو تەكنولوجیا بەتایبەتی عەسكەری پێش ئەكەوێت خیرا پێ بەپێی ئەم پیشكەوتنە نەخشەی دەزگا عەسكەری گەورەكانی دەولەتە هەرە گەورەكانی جیهانیش لەگەلیا ئەگۆرریت.

هەرچەندە نیازو ئامانج هەر لە جیگای خۆیانا ئەمیننەوە واتا دەولەتانی گەورەی چاوبرسیو تەماعكار ئەبێ هەر دەسەلاتدارو دەست رویشتووبن (هیمنة) بەسەر جیهاندا بەلام لەهەركات و جیگایەكدا پەنا ئەبەنە بەر جۆرە شیوەو تاكتیكێك. ئەمە جگە لەوەی كەداهاتی ئابوریو كەرەسەی خاوی ستراتیجی نرخ و بایەخی ناوچەیەك بەرز ئەكاتەوەو هی ناوچەیەكیتر دێنێتە خوارەوە، وەكو هەموو ئەزانین رۆژیك لەرۆژان ئالەت و حێل وزەردە چەوە (بهارات) سەربەسەری خۆیان ئالتونیان ئەكردو هندستانیان كردبوو بەدورری تانجی ئیمپراتورییەتی بەریتانیا كەچی ئیستا نیمچە دورگەی عەرەبی ئەوشوینەی هندستان و بگرە زیاتریش بۆ دەولەتانی رۆژئاوا بەتایبەتی بۆ ولاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا گرتوتەوە. هەرلەم رۆژانەدا رۆنالدریگن وتی ئەم ناوچەیە، دەرفەتێكی بایەخدار (مجال حیوی)ی ولاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكایەو پاریزگاری كردنی پیوەندیكی توندوتۆلی بە ئاشتیو ئاسایشی ولاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكاوە هەیە.

ئەمەلەلایەك لەلایەكی تریشەوە دەولەتە گەورەكان بەپێی هێزو توانای خۆیان جیگاگۆركی لەگەل یەكتریدا ئەكەن چ ئەوانەی دۆستی یەكترین یان ئەوانەی دوژمن و ناحەز بە یەكتریبوون. كە كاتێك ئیمپراتورییەتی بەریتانیا رۆژ لەخاكیدا ئاوانە ئەبوو ئوبالی پاراستنی دەولەتانی رۆژئاوای هاوپەیمانی گرتبووە ئەستۆ كەچی هەر خۆی دوای ئەوەی دەولەت و میللەتە ژیر دەستەكانی بەشۆرش و بەئاشتی یەك لەدوای یەك لێی دامالران و ئەو داهات و دەرامەت و سامانەی جارانی بەدەستەوە نەما ئۆ بالی ئەم پاریزگارییەی پێ هەلسورێنێت، خۆی داوای لەولاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكاكرد كە فرمانی جیهانی رۆژئاوا گوایە جیهانی ئازاد! بگریتە ئەستۆ. وەلە پاش ئەوەی سەردەمێك بین برکێو ناكۆكی گەورەو دەست رویشتوویی لەنێوان بەریتانیاو فەرەنساداو لەنێوان بەریتانیاو ئەلەمانیادا بوو وائێستا كەوتۆتە نێوان دوو دەولەتی زۆر گەورەوە، یان دوو بەرەی گەورەوە بەسەرۆكایەتی ئەمەریكا ویەكێتی سۆڤییەت. بۆیە هەر لایەكیان باسی دەسەلات و دەستكەوت و دەست رویشتوویی خۆیان ئەكەن خیرا مەترسی لاكەیتر ئەخەنە پێش چاو.

هەرچەندە گەوهەرو ناوەرۆكی ناكۆكی نێوان ئەم دوو دەولەت و بەرەیە لەگەل هی دەولەتانی باسكراوی پێشودا زۆر جیاوازە، ئەوسا ناكۆكیبوو لەنێوان دوو دەولەتی داگیركەری ئیمپریالی وئیستا ناكۆكییە لەنێوان ئیمپریالیو سۆشیالیزمدا. بەلام شێوەو قەوارەی ناكۆكی یەكە لەچاو جارانـدا ئەم

جیاوازی‌یەی هەیە سەرکەوتنی ستراتیجی و پیشکەوتنی دەزگاکانی عەسکەری یەکێتی سوڤییەت بەرەی سۆشیالیستی و بزوتنەوەی ئازادی خوازانەی گەلان بەرەو پیش ئەبات و دەسەلاتی رۆژئاوا لە جیهانی سێیەمدا بەرەو لێژی ئەبات و ئەمەریکاو رۆژئاوا ئەتۆقێنێت، وبەپێچەوانەشەوە بەرەو پێش چونی دەزگا ستراتیجیەکانی ئەمەریکا دڵە لەرزە بە سەرکردەکانی یەکێتی سۆڤییەت ئەگەیەنێت وزیانێکی گەورەش بە بزوتنەوەی رزگاری خوازی گەلان و سەربەستی و دەسەلاتی دەولەتە سەر بەخۆکانی جیهان ئەگەیەنێت.

وەکو لەباسی هێزی دەریایی و زەمینی و ئاسمانی‌دا باسمان کرد سەرچاوەی مەبەست و ئامانج، دەست خستنی ناوچە پرپیت و بەرەکەت و داهاتەکان بوو کە جیۆپولیتیکسەکان بەپێی کات و زەمان پێیان ئەوت ناوجەرگەی جیهان (Heart Land) .

وەگەورەیی و دەسەلات داری و دەست رویشتوویان بەوە ئەزانی ئەم ناوجەرگەیەیان بەدەستەوەبێت.

بەلام لەوکاتەی کەزانستی جیۆپولیتیکسی بەشێوەیەکی روون و دیار کەوتەناو ناوانەوە زانستی و پیشکەوتنی تەکنۆلۆجیای پیشەسازی و عەسکەری لەئاستێکدا بوو ئیستاش لەئاستێکی تردایە، کە بەراوردکردنیان چۆتە خانەی سەر سورمێنیەوە! بۆیە پیش کەوتنی ئەم لایەنەو لەماوەیەکی زۆر کەمی مێژووی مرۆڤایەتیدا نەك پیشکەوتن بەهەنگاو هەڵهێنان بەلکو بەبازی گەورە گەورە هۆو دەزگاکانی هاتو چۆکردن و راگەیاندن ئەوەندە زەمینیان پچوك کردۆتەوە، هەندی شت لە چەند چرکەیەکدا لەم پەری جیهانەوە ئەگاتە ئەو پەری. مانگی دەست کرد یاری فتبولمان بۆ ئەخاتە هەموو مالێکی دەیان دەولەتی سەرزەمینەوە دەزگای کەمپیوتەر کاری هەزاران مرۆڤی شارەزامان لە چەند هەناسەو دەقیقەیەکدا بۆ جێبەجێ ئەکات. فرۆکەی مرۆڤ هەلگرو بارو هەلگر ریگای سال و مانگی بۆ کردونی بەسەعات و دەقیقە.

بەم پێ یەچەك و نەخشەی ستراتیجی عەسکەریش گۆرراوەو ناوچەرگەی جیهان و دەست و پەلەکانیشی هەمان یاسا ئەیان گریتەوەو مل کەچی یاسای ئەم پیشکەوتنەن. بەلام داخ ئەوەیە لەبریتی ئەوەی ئەو سەدان ملیار دولارەی بۆ چەکی فرە کوژ و ویران کار خەرج ئەکریت بۆ زانست و ئابوری و رۆشنبیری و تەندروستی مرۆڤایەتی بەکار بهینرایە نەهەژاری ئەماو نەکۆیرەوەری لەنێو کومەلگەی مرۆڤایەتیدا.

ئیتر بەم پێشەکی یە کورتە دێینە سەر مەبەستی باسە کە ئەویش دوای ئەوەی چەکی ئاسمانی لەچاو چەکی بۆشایی ئاسماندا بوو بە چەکێکی بەجێماوو یاریدە دەر ئیستا ئەم چەکە نوێیە بووە بەچەکێکی کاریگەری بەسام، ئارەزووی جیۆلیتیکسانەی دەولەتە گەورە چاو برسی‌یە تەماعکارەکانی پێ جێبەجێ بکریت.

ئەم چەکە یان ئەم هێزە لەناو دەزگاکانی راگەیاندنی رۆژئاوادا بە جەنگە ئەستێرە ناوبانگی دەرکردووە بۆیە ئیمەش هەر بەم ناوەوە بابەتەکە باس ئەکەین. بۆ باسکردنی ئەم بابەتەش ئەبێ باسی جەنگی بۆشایی ئاسمان و کەرەسەو ئامرازو دەزگاکانی بکەین.

پیاوانی یاسازانی نێو دەولەتان بیروورای جیاوازیان دەربارەی بۆشایی ئاسمان و مافی دەولەتان هەیە.

پرۆفیسور ڤون کارمان دەربارەی ئاسمانی زەمین و بۆشایی ئاسمان (الفضاء الجوی والفضاء الخارجی) ئەلێت[34] ئاسمانی زەمین لەزەمینەوە (86888) مەترەیە ئیتر هەتا هەتایە بۆشایی ئاسمان دەست پێ ئەکات. هەرچەندە ئەم پێ ناسینە لەهەموو لایەکەوە پەسند نەکراوە بەلام بەشی زۆری یاسا زانانی نێو دەولەتان لایان وایە بۆشایی ئاسمان دوای تەواوبوونی بۆشایی زەمین دەست پێ‌ئەکات. جا دەربارەی دەسەلاتی هەر دەولەتێك بەسەر ئەم دوو بۆ شایەدا دیسانەوە چەند بیروورایەك هەیە.

هەندێك وای بەباش ئەزانن کە هیچ دەولەتێك دەسەلات نەگریت بەسەر ئاسمانی زەمین و بۆشایی ئاسماندا و هەموو دەولەتان لەپێناوی قازانجی ناوکۆیی خۆیان دا تیایا سەربەست بن چونکە ئەم بۆشاییە لە ئاوی سنوور ولات وسنووری زەمینی ناچێت. هەرچەندە هەندێك هەن ئەم سەربەستی یەش ئەخەنە چوارچێوەیەکی تایبەتی‌یەوە.

هەندێ یاسا زانی‌تر ئەلێن ئەبێ ئاسمانی زەمین وەکو سنووری زەریایی و سنووری زەمینی لەژیر دەسەلاتی دەولەتدابێت، چونکە ئاسمانی زەمینی وەکو ئاوو زەمین مولکی دەولەتی خاوە نەکەیەتی.

بەلام بەشێکی‌تر ئەلێن پێویستە بخرێتە چوارچێوەیەکەوە

دەولەت لە بەشێکیدا بێ سنوور دەسەڵاتدار بێت وە بەشێکی تردا ئازادبێت. بەم پێیە بەرزایی ژوور زەمین ئەکەن بەسێ بەشەوە: یەکەم ناوچەی خواروو کە ئەبێ بەتەواوی بەدەست دەولەتەوە بێت. دووەم بەش، دولەت نیمچە دەسەڵاتێکی تیدا هەبێت وەکو ئەوەی فرۆکەی بیگانە دەستکەوت و ئاسایشی نەخاتە مەترسی‌یەوە.

بەشی سێیەمیش هەموو دەولەتان تیایا ئازادبن و فرۆکە بەسەر بەستی بەناویا بفرێت وەك چۆن کەشتی دەولەتان لەئۆقیانووس و دەریاکانا دوور لەسنووری تایبەتی دەوڵەتان بەسەر بەستی هاتوو چۆ ئەکەن.

ئەوی راست بێت ئەگەر لەئاسمانی زەمین دا چەندو چۆنێکی یاسا ناسی بکریت بەڵام لە بۆشایی ئاسماندا (الفضاء الخارجي) ئەو چەند چوونە جیگا پەنجەی نامێنێت. چونکە بۆشایی ئاسمان بووە بەموڵکی ناوکۆی نێو دەوڵەتانی سەرزەمین و بێ‌دەست رویشتوویێ گەشت و گوزاری خوی تیدا ئەکات.

دەربارەی ئەم بابەتە، نەتەوە یەکگرتووەکان ئەم سەرەتایانەی خوارەوەی بلاوکردەوە: -

1 - بۆشایی ئاسمان و ئەستیرەکان لەپێناوی دۆزینەوەو بەکار هیناندا هەموو دەوڵەتان چون یەك و بەپێی یاسای نێو دەوڵەتان ئازاد بن تیایا.

2 - هیچ دەولەتێك بۆشایی ئاسمان و ئەستیرەکان نەکات بەموڵکی خۆی.

3 - هەر دەولەتێك هەر چالاکی یەك لە بۆشایی ئاسماندا ئەنوێنێت ئەبێ بروای بەو سەرەتایە هەبێت بەپێی پەیمانی نەتەوە یەکگرتووەکان بجولێتەوەو پاریزگاری ئاشتی‌و ئاسایشی نێو دەوڵەتان بکات و هاوکاری‌و هاوبیری نێو دەوڵەتان رەچاو بکات و لەکاتی پێویستدا یاریدەی کەشتی‌و کەشتی وانانی ئاسمانی بدات و لەمەترسی لەناوچون رزگاریان بکات.

4 - ئەبێ ئەم چالاکی‌یە ئاسمانیانە دەستکەوت و قازانجی مرۆڤایەتی تیارەچاو بکرێت.

5 - هیچ دەولەتێك نابێ بەرەڵلایانە بە هیچ چالاکی‌یەکی بۆشایی ئاسمان هەلسێت.

6 - برواکردن بەمافی دەولەت دەربارەی ئەو شتانەی هەڵیئەداتە بۆشایی ئاسمانەوە.

7 - برواکردن بەو سەرەتایەی بەندە بەیاریدەدانی کەشتی وانانی بۆشایی ئاسمان و ناردنەوەیان بۆ دەوڵەتەکانیان.

بێ‌گومان ئەم سەرە تایانەی ریکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان ئاوینەی ئاوات و ئارەزووی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی یەو ئەبێ بۆشایی زەمینی‌و بۆشایی ئاسمان بەپێی ئەم سەرەتایانەو لەمانەش باشترو پیشکەوتووتر لەپێناوی خیرو خۆشی‌و سەرفرازی مرۆڤایە تیدا بەکار بهینریت، بەڵام وەکو لە خوارەوە لێی ئەدوێین بزانین رەوتی دەوڵەتان بەرەو کۆی ئەچیت.

هەروەکو لە کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیدا بەرهەمەکانی ئەبنەمایەی پیشکەوتن و سەرفرازی‌و کامەرانی هەروەها بەرهەمی ئەوتۆشی لەسەدەی بیستەمداتێ کەوتووە کە رەگەزی مرۆڤی لەبریتی جارێك چەند جارێ لەناو ببرێت.

ئەوی راست بێت چەرخی بۆشایی ئاسمان کە مرۆڤایەتی بۆ جەنگە ئەستیرەی ئامرازی ئوتوم و تیشکی وزەداری لیزەر کێش کردووە لە رۆژی 4ی ئوکتۆبەری ساڵی 1957 - ەوە دەست پێ‌ئەکات، کە یەکیتی سۆڤییەت سپۆتنیکیکی بەرۆکیت هەڵدا بەئاسمانا. ئەوکاتەش چەکی ئوتومی‌و هایدروجینی هیشتالای هەردوو دەوڵەتە گەورەکەی جیهان لەچاوئیستادا ساواو بەخۆدا نەهاتوو بوو وەهەر لەوکاتەوە تائیستاش شارەزایانی ئەم بابەتەلایان وایەکە یەکیتی سوڤییەت لەمەیدانی زانستی رۆکیت (صاروخ)دا لەدەولەتانی تر دەسەڵاتدارترە. ئیتر دوای ئەم دەست پێشکەری‌یەی یەکیتی سوڤییەت کە کۆمەڵانی خەلکی جیهان وەك بەرهەمێکی گەورەی زانست و تەکنولۆجیای تازە بەخۆشی‌و سەرسامی‌یەوە پێشوازی‌یان کرد ئەمەریکاش کەوتە خۆی تاکو لەخێل بەجێ نەمێنێت. لەلایەکەوە نەوەکا بەرەی رۆژئاوا ورە بەربدەن و لەلایەکی تریشەوە تای تەرازووی نێوان رۆژهەڵات و رۆژئاوای پێ‌لەنگ نەبێت.

ئیتر ئەم بین بیرکی‌و بۆربۆرینەی نێوان یەکیتی سوڤییەت وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا کاری گەیاندە ئاستێك کە ئەبێ شێوەی بەکارهێنانی مانگی دەست کردوو چوونە بۆشایی ئاسمانەوە روون و ئاشکرابێت. بۆیە ئەم دوو دەولەتە ریککەوتننامەیەکیان دەربارەی ئەم بابەتە مۆرکرد کە بەپێی ئەم ریککەوتنامەیە هەر مانگێکی دەست کرد هەلئەدەن بەئاسمانا

ئەبێ دەربارەی هەڵدان و خاسیەتەکانی ئاگاداری ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان بکەن.

لەگەڵ ئەمەشدا شارلی شلدون سەرۆکی بەشی زانستی کتێبخانەی کۆنگریسی ئەمەریکایی و کۆن ترین پسپوری تەکنۆلۆجیای بۆشایی ئاسمان لەراپۆرتێکدا ئەڵێت[33] «50٪ی مانگی دەست کردی ئەمەریکاو سۆڤییەت بۆ کاروباری عەسکەری بەئاسمانا هەڵدراوە، وە 60٪ی گەشتەکانی ئەمەریکاییەکان لەم کۆرەدا، وەزارەتی بەرگری ئەمەریکا کردویەتی و سۆڤییەتەکانیش لەم مەیدانەدا هەر وابوون».

هەروەها لە هەمان راپۆرتدا ئەڵێت «ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە سەرەتای چەکی ئاسمانی یەوە واتە ساڵی 1957 تاکۆتایی ساڵی 1970، (514) مانگی دەست کردی بەدەوری زەمین دا هەڵداوە کە (273)یان کاروباری عەسکەرییان پێ سپێرراوە جگە لە (41) مانگی دەستکردی تر وەزارەتی بەرگری ئەمەریکا مەسرەفی کێشاوە.

بەڵام یەکێتی سۆڤییەت لەهەمان ماوەدا (465) مانگی دەستکردی هەڵداوە، (294)یان کاروباری عەسکەرییان پێ سپێرراوە».

شارلی شلدون بروای وایە کەولاتەیە کگرتووەکانی ئەمەریکا تا 30ی حزەیرانی ساڵی 1971، (60) ملیار دولاری لە بەرنامەی عەسکەری و ئاسایی دا خەرج کردووەو یەکێتی سۆڤییە تیش هەروابووە.

وە پەیمانگای ئاشتی نێو دەوڵەتان لە ستۆکهۆلم هەر ئەڵێت ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا تاکۆتایی ساڵی 1967، نزیکەی (30) ملیار دولاری لە چالاکی عەسکەری بۆشایی ئاسماندا خەرج کردووە.

کەواتا پێویستە بزانین مانگی دەست کرد لەکۆری کاروباری عەسکەری دا بوچی بەکاردێت کە بەکورتی ئەمانەی خوارەوەن:

1 ـ دەست نیشان کردنی هەرشتێکی مەبەست لەسەر زەمین.

2 ـ ئاگادار بوون لەهەڵدانی هەر رۆکێتێکی بالستیکی دوورڕەوو قارەبڕ، وە ئەو رۆکێتانەی لەژێر ئاوی کانەوە (غواصە) هەڵئەدرێن.

3 ـ ئاگادار بوون لەتەقینەوەی ئۆتۆمی لە بۆشایی زەمین و دەرەوەی زەمیندا.

4 ـ تەقینەوەی تەقەمەنی ئۆتۆمی لەناوچەی مەبەست (هدف)دا تۆمارکردن وە تومارکردنی وزەو کردەوەی.

5 ـ ئاگاداربوون لەوزەەروزیانەی لەشارو مەڵبەندە پیشەسازییەکان و بنکەو بەندەروهێڵی هاتوچۆکردنی دوژمن ئەکەوێت پاش هێرش بردنە سەری.

6 ـ یاریدەدانی ئاراستەکردنی رۆکێتی دوور رەو چ لە بنکەی زەمینی یان دەریاییەوە یان ئاسمانی یەوە هەلبدرێت وە ئەگەر هەڵەیان کرد هەڵەکانیان راست ئەکاتەوە.

7 ـ دۆزینەوەی لەشکری کۆکراوەی عەسکەری (تحشدات عسكرية) لە هەموو لایەکەوە.

8 ـ ئاگادارکردنی ئەلکترونانەی هێزە زەریاییەکان و هێزی ئاسمانی و بنکەی رۆکێتە ستراتیجییەکان دەربارەی هەر کارێکی پێویست.

بۆیە رۆژنامەی ئەستێرەی سووری سوپای سۆڤییەت لەنووسینێکدا دەربارەی مانگی دەستکرد ئەڵێت «جاسووس لەهەر بەرزاییەکەوە جاسووسی بکات هەر جاسووسە».

ئەوی راست بێت ئەنانەت مانگە دەستکردە عەسکەرییەکانیش بەکار هێنانیان لەهەندی لاوە بۆ ئاشتی نێو دەوڵەتان بەخێر گەررا.

پاش ئەوەی یەکێتی سۆڤییەت بە پشکنینی ولاتەکەی نەلە زەمینەوەو نەلە ئاسمانەوە رازی نەئەبوو وەلای وابو ئەمەریگای شارەزابوون لە نهێنییە عەسکەرییەکانیان بو ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ئەخاتە سەرپشت وەئەم رازی نەبوونە دەربارەی سنووردانان بوچەکی ستراتیجی بوو بوو بەکۆسپێکی گەورەی هەر رێککەوتننامە یەك لەنێوان یەکێتی سۆڤییەت وولاتە یەکگرتووەکاندا.

کەچی لەدوای ئەوەی لە ساڵی 1962دا یەکێتی سۆڤییەت مانگێکی دەستکردی هەڵدا بە دەوری زەمینداو دوای (8) رۆژ هانی یەوە خوارێ، ئیتر نیکیتاخرۆشۆف لەساڵی 1963دا وتی[36] «ئیتر پشکنینی راستەوخۆ بایەخێکی ئەوتۆی نی یە چونکە ئەستێرەی دەستکرد ئەتوانی ئەوفرمانە جێبەجێ بکات». بەمە دوای ئەوەی مانگی دەستکرد کێشەو بەرەی پشکنینی سازکرد،

ریککەوتننامەی سالت 1 لە تەموزی ساڵی 1972دا لەنێوان یەکێتی سۆڤییەت و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا مۆرکرا.

لەگەڵ ئەوەشدا ئەم سوچە پچکۆلە رۆشنە ئەوکەڵێنە گەورە پڕمەترسی‌یانە پڕ ناکاتەوە کە دەزگامۆنۆپۆلی‌یەکان و عەسکەری‌یە چاو سوورەکانی وڵاتە گەورەکان بەتایبەتی هی ئەمەریکا ئەیکەنە دیواری ئاشتی جیهان و ئارامی ژیانی گەلانەوە.

لەساڵی 1961دا دوکتور والتەر دور نبرجەر لەکتێبی «Space as Military arena»دا پێش نیاز ئەکات، کە ئەمەریکا چەند سەد بۆمبایەکی ئۆتومی بە دەوری زەمیندا هەلبدات کە خاکی یەکێتی سۆڤییەت و وڵاتە سۆشیالیستەکانی‌تر بگرێتەوەو ئامادە بێت بۆکاتی مەبەست. وەوەزارەتی بەرگری ئەمەریکا ئەم پێش نیازەی بەراست زانی.

هارولد براون لەوتەیەکی‌دا ئەڵێت «هێزی یەکێتی سۆڤییەت لەکۆری بۆشایی ئاسماندا وای لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا کردووە کەهەر ئەبێ لەگەڵیا بکەوینە بین برکێ‌وە».

وەلە 19ی ئابی 1980دا ولیام دیکستون نۆینەری پارتی جمهوری وتی[37] «یەکێتی سۆڤییەت خەریکە بگاتە ئەو ئاستە سامناکەی تیشکی لیزەر بۆ کاروباری عەسکەری بەکار بهێنێ‌وە CIA یش دلنیایە کە یەکێتی سۆڤییەت چەکی هەیە بەتیشکی لیزەر ئیش ئەکات. کە ئەمەش چەکێکە ئەتوانێت ئیش لەو مانگە دەستکردانە تێك بدات کەبۆ جاسوسی‌یەت بەکاردین» وەکە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بەرنامەی دروست کردنی رۆکێتی M.X ی دانا بیانووەکەی خستە سەر ئەم خاڵانەی خوارەوە:

1 ـ هێزی ستراتیجی ئۆتۆمی سۆڤییەتی هەرەشە لەرۆکێتە دوورڕەوەکانی ئەمەریکا ئەکات.

2 ـ ئەبێ هێزی بەرگری ئوتومی ئەمەریکا لەو ئاستەدا بێت کەفرمانی خۆی پێ جێ‌بەجێ بکرێت.

3 ـ ئاستی تەکنولوجی‌و کارکردەی هێزی ئوتومی ئەمەریکا کەلە پەنجاکان و شەستەکانەوە دەستی کردووە بە گەشەکردن ئەبێ هەرروو لە پێشکەوتن بێت.

ئەوی راست بێت یەکێتی سۆڤییەت هەموو جارێك بەم شێوە راگەیاندنەی ئەمەریکا ئەڵێت بیانوی خۆ چەکدارکردن و سۆڤییەت بەجێ هێشتنە لە کۆری چەکی ستراتیجی‌و بۆشایی ئاسماندا.

وەلای وایە کە کاربەدەستانی ئەمەریکا بەم جۆرە پروپاگەندانە بودجەی پرۆژە ستراتیجی‌یەکان بەکونگریسی ئەمەریکا ئەسەلمێنن و خەلکی باج دەری ئەمەریکا بێ‌دەنگ ئەکەن و گەلانی جیهانی پێ ئەخەڵەتینن. وەلە پاڵ ئەم روون کردنەوەیەشدا ئەندرۆپۆف سکرتێری گشتی پارتی کومونیستی سۆڤییەتی کەتازە بۆ ئەم جێگایە هەلبژێرابوو وتی «با ئەمەریکا زۆر چاك ئەوراستی‌یە بزانێت کە هەرگیز نایەلین لەم گۆرە پانەدا ئیمە بەجێ بهێڵێت».

بێ‌گومان هەموو دەوڵەتێکی شەرو خوازپێش هەڵگیرساندنی جەنگ خۆی خستۆتە بەرگی دەوڵەتێکی بەشخوراوی زۆر لێکراوی لە دەوڵەتان بەجێ ماوەو وەهەولۆتە قەلای شەرر خوازانەی بەخۆ لەبەجێ ماوی رزگار کردن لەقەلەم داوەو ئەڵمانیای نازی نمونەی ئەم سیاسەت و دیبلوماسی‌یەتەی ئەم سەدەیەمانە.

بەڵام دەوڵەتێك بەتەنگ ئاسایش و ئاشتی جیهان و رەنجی کرێکاران و چینەمام ناوەندی‌یەکانی وڵاتەکەی خۆیەوە بێت و بیر لەوە بکاتەوە، کە باجی میللەت کۆکراوە بەفیرۆ نەدات وەکو ئەمەریکا (240) رۆکێتی M.X و وبنکەکانی هەڵدانی بە (60) ملیار دولار دروست ناکات یان رێگایەکی ئاشتی خوازانە ئەگرێتە بەرو سەدان ملیار دولاری بەفیرۆچوو لەبریتی چەکی لەناو بەر لەپێناوی بەختیاری وپێشکەوتنی کۆمەڵگای ئەمەریکاو جیهان ئەخاتە کارەوە.

سەیر ئەوەیەگەلی چەکی پێشکەوتوو تەکنولوجیا بەرز هەیە کەسەدان ملیار دولاریان لەم چەند ساڵەی دواییداتیا خەرج کراوە، هەموو خراونەتە گەنجینەی چەکی بێ کەلکەوە چونکە لەوچەکانە باشترو بەهێزترو نیشانە پێك تر دروست کراوە، یان بەپارەو پولێکی بێ شومار ئەیا نفروشنەوە بە دەوڵەتانی جیهانی سێیەم و بەفروفێل و پیلان ئەشیان کەن بەگژ یەکتری داتا چەکەکانیان پێ لەناو بەرن و سەرمایەی کۆکراوەیان پێ لەبن بهێنن و هەمیشە لەژێر باری قەرزی ئەم دەوڵەتانەدا بەتایبەتی هی‌وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا رزگاریان نەبێت و وڵاتەکانیان بازارێکی دەرگا لە سەرپشت بێت لەئاستی ئەم دەوڵەتە ئیمپریالی‌یانەدا.

کەتازە رۆکێتی تیژ ڕەوی دوور ڕەو هاتبووە کۆڕی بەکارهێنانەوە، خرۆشۆف وتی پێویستە چەکە کلاسیکی یەکان وەکوتۆپ و تانك و فرۆکە بخەینە مۆزەخانەوە. بەڵام ئیستا دەیان جۆر لەو چەکانەی لەوساخرۆشۆف باسی ئەکردن ئەبێ هەربخرینە مۆزەخانەوە!

وەکە لە دەزگاکانی ڕاگەیاندنی دەوڵەتە گەورەکانەوە بلاوئەکریتەوە ئەم بۆربۆڕینە هەر بەردەوامە هەرلایەك چەکێکی نوێ ئەدۆزیتەوە خیرا لاکەی‌تر یان بیرلە چەکێك ئەکاتەوە ئەم چەکەی پێ پوچەڵ بکاتەوەیان چەکێکی لەوچەکە بەهێزو وزەتر بهێنیتەکایەوە. بێ‌گومان بۆ ئەوەی باشتر لەم بابەتە بگەین پێویستە کورتە باسێك دەربارەی ئەم بۆر بۆڕێنە بخەینە پێش چاو.

لەساڵی 1967دا سوڤییەتی یەکان لە تاقی کردنەوەکانی سیستەمی خولگەی وردە بەشی بوردومان کەردا (FOBS) سەرکەوتن. ئەم سەرکەوتنەش ئەو مانایە ئەگەیەنێت کە ئەتوانن مانگێکی دەستکردی بە ئۆتۆم چەکدارکراوی وێرانکەر بە دەوری زەمیندا بسوڕێننەوە. وەلەکاتی پێویستدا لەئیستگاکانی سەرزەمینەوە بەهۆی دەزگای ئاگادارکردنی تەرخانکراوی تایبەتی یەوە ئاگاداری بکەن، ئیتر ئەم مانگە دەستکردە یەکسەر ڕووی خۆی وەرئەگیرێت و مەبەستی بۆنیشانەکراو ئەپێکێت و لەناوی ئەبات.

لەم بارەیەوە ماکنماراوتی دەزگاکانی ڕادار تەنیا پیش سێ دەقیقە بەتەقینەوەی ئەم مانگە دەستکردە ئەزانن. وە لەبەر ئەوەشە ئەتوانێت هەمور بنکەکانی بومبا ئوتومی هاویژەکانمان ویران بکات.

لەسەرەتای دروست کردنی ئەم چەکەوە خرۆشۆف لەساڵی 1964دا لە دیدەنێکی چەند نوێنەریکی پەرلەمانی ژاپونی لەمۆسکودا باسی ئەم چەکەی لەدەم دەرچوو وتی بەم زووانە چەکێکی ئیجگار تۆقێنەرمان ئەکەویتە دەست (قنبلة الرعب).

هەروەها لیۆنید بریجنیف لە جەژنی پەنجا ساڵەی شورشی ئوکتوبەردا وتی «ئیستا سوپای سۆڤییەت چەکێکی بەدەستەوەیە نەرادار ئەتوانێت وەك پێویست پێی بزانێت و نەدووری ڕیگاش نرخێکی هەیە، لە ڕۆژهەلات و ڕۆژئاواو باکورو باشوورەوە ئەتوانێت دەستی خۆی بوەشێنێت.

پسپورە ستراتیجی یەکان بڕوایان وایە کە جەنگی داهاتوو بەبەکار هێنانی ئەم جۆرە چەکەو بە یارمەتی چەکی ستراتیجی قاررەبر دەست پێ ئەکات، دەست پی کردنەکەش ئەوەندە کوتر پر و لەناو بەر ئەبێت. دوژمن مۆڵەتی پەلاماردانەوەو تۆڵە سەندنەوەی بەدەستەوە نامێنێت. بۆیە شارەزایانی جیۆپۆلیتیکسی بۆشایی ئاسمان ئیستا ئەڵێن «ئەوەی بۆشایی ئاسمانی بە تەواوی خستەژێر دەستی خۆیەوە ئیتر جیهانی ئەکەویتە ژێردەست».

شارەزایانی ئەمەریکایی کە بەتەمای ئەوەن بە تەقاندنەوەی (2000) میگا تەنی وزەی ئوتومی نیوەی دانیشتوانی وڵاتی دوژمن و دووسێیەکی پیشەسازی‌یە گرنگەکان لەناو بەرن هەرچەندە بەشی زۆریان بە 100 تا 200 میگاتەنی سەرەتای هاویشتنیانەوە لەناو ئەچن.

واپێش بینی ئەکەن کە نیوەی دانیشتوانی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو یەکێتی سوڤییەت لەناو ئەچن. هەروەها ئەڵێن هێزی خۆ پاراستن بەوە ئەبێت هەموو مەبەستە عەسکەری یەکان (الاهداف العسكريه) لەناو بچێت و نرخی خۆپاراستنیش ئەوەیە دانیشتوان و توانای پیشەسازی لەناو ببریت.

ئەمەریکا زۆر دەمێکە ستراتیجی یەتێکی سێ کوچکەی دامەزراندووە کە ئەمانەی خوارەوەن:

1 ـ رۆکێتی بالاستیکی، کە بنکەی سەرزەمین بیان هاوێژێت.

2 ـ فرۆکەی دوور ڕەو.

3 ـ ژێر دەریایی (غواصه) رۆکێت هەڵگر.

لەساڵی 1980 ـ 1981دا وڵاتە یەکگرتووەکان سێ جۆر رۆکێتی قارِبڕی هەبوو ئەمانەش: تیتان 2 وە منتمان 2 وە منتمان 3بوو. لە ساڵی 1963وە رۆکێتی منتمان 2ی هەیە قورسایی لەکاتی هەڵدانیدا (150)تەنەو وزەی تەقینەوەی (9) میگاتەنە. بەڵام منتمان 3، چەپکێکی لەیەك جیاوازی پێوەیە، هەر یەکەی بەر مەبەستێکی نیشانەکراو ئەکەوێت و هەر یەکە شیان وزەی تەقینەوەیان 340 کیلوتەنەو بەم جۆرە رۆکێتە ئەوتریت (MiRV) رۆکێتی کروزی ستراتیجی کە لە ئاسمانەوە هەڵئەدریت ئەگاتە (2500) کیلومەترە بەڵام ئەو جۆرەی لە دەریاو سەرزەمینەوە هەڵئەدرێت و کومپانیای جەنەرال داینامێکس دروستی ئەکات 3000 کیلومەترە ئەروات.

هەروەهـا بەرنـامـەی گەشـەکـردنی ڕۆکێت بەردەوامـە، بەرنـامـەیـەکی ئەمـەریکـا ئەوریگـایەی گرتوتە بەر کەلە فرۆکەی جەنـگـی F.15 وە ڕۆکـێـت دژی مانـگـی دەسـت کردو ڕۆکێتی دوژمن هەڵبـدرێت وە ئەم ڕۆکێتـانـەش پارچـە تەقیـوەکـانیـان مەبـەستـەکـانی (الاهـداف) دوژمن پەك ئەخات یان هەر پارچە پارچەی ئەکات.

هەروەهـا ڕۆنـاڵـدریگن فرمـانی بەرهـەم هێنـانی ڕۆکێتێکی تایبەتی بە دەزگاڵی پرسراوەکان کرد کە پێی ئەڵێن ترایندیت (D.S) 2 وە لەسـاڵـی 1990دا ئەکـەویتـە دەسـت سوپـای ئەمـەریکـاوە. ئەم ڕۆکێتـە لەژێـر دەریـایی (غـواصـە) ئوهـایودا بەکـاردێت، چوار دەسـەری ئوتـومی هەیـە، هەریەکەی (150) کیـلوتـەنـەوە (1207) کیلومـەتـرە ئەڕوات و هەر لە نزیـك کەنارەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانەوە ئەتوانرێت بهاوێژرێت.

بەڵام دەربارەی ژێر دەریایی، هێزی دەریایی ئەمەریکا 73 ژێر دەریایی هێرش بەری بەدەستەوەیە کە هەر بۆ تێك شکانی ژێر دەریایی دوژمن دروست کراوە. دەزگا ئاگادارەکانی ڕۆژئاوا ئەڵێن ژێردەریایی ئەمەریکا لەچاو هێنی سوڤییەت دا لەدوو لاوە بایـەخـدارتـرە. یەکـەم ماشێنـە بزوێنـەرەکانیان بێ دەنگ ترن، دووەم دەزگا هەستکارەکانیان دوور ڕەوترن.

بۆیــە ئەمــەریکـا زۆر بایـەخێکی گەورەی بەپێشخستنی ئەم لایەنەداوەو لەسەر وشکایی نزیك هەر دوو ئوقیانوسی ئەتلەسی و باسفیك، بەتایبەتی لەنزیك دوورگەی (کەمشەتکا)ی سوڤییەتی و دەریای بارنتسی نەرویجەوە دەزگای هەستیار (حاسات)ی دامەزراندووە.

بەم جۆرە سەرکردایەتی عەسکەری ئەمەریکا لەم دوو ڕێرەوە بایـەخـدارە دەریـاییـەوە، کە تەنیـا دوو ڕێرەوی سوڤییەتی یەکانە بەرەو ژووروی باسفیـك و ئەتلەسی، هاتـوچـۆکـردنی هێـزە دەریاییەکانی سوڤییەتی خستۆتە ژێرچاوە دێری خۆیەوە.

وڵاتـە یەکگـرتـووەکـان دوای ئەم سێ کوچکەچەکە بایەخێکی زۆری بە مەکۆی بۆشایی ئاسمان داوە نەك هەر لەبەر ئەوەی جێگـایـەکی گرنگی لەنێـو چەکـە ستـراتیجی یـەکانا بۆ ئەگریتەوە بەلکـو لەبـەر ئەوەی چەنـد جارێـك بەکـار ئەهێنـرێت وەلـە چاو چەکی تری هاوتای خۆیا زۆر کەم مەسرەف ترە.

ئەم چەکـە ئەتـوانێت جگـە لە فرمـانی شارستـانیتی و زانستی لەکـۆری جەنگی داهـاتـووداو هەر لە ئێستـاشـەوە ئەم فرمانانەی خوارەوە جێبەجێ بکات: ـ

1 ـ مانگی دەست کردی نوێ چ بۆ مەبەستی عەسکەری یان زانستی بەدەوری زەمینـدا بلاوبکـاتـەوە، وە ئەومـانگـە دەستکـردانـەی پێـویستیـان بەچـاککـردنەوە هەیە چاکیان بکاتەوە یان بیان گورێت بە هیتیتر. هەروەها ئەتوانێت لەتوێی خۆشیا مانگی دەستکردی بەدەگ هەڵبگرێت.

2 ـ ئەتوانرێت وەکو بنگەیەکی سەرکردایەتی چ بۆئاراستە کردنی کاروبـاری زەمین یان بۆهی بۆشـایی ئاسمـان بەکـار بهێنـرێت واتـە وەکـو تەختـە ڕەوانێکی سەرکـردایـەتی لەئاسمان لەنگەر ڕاگرتوو بەکار بهێنرێت.

3 ـ بۆ بەگـژمـانگی دەستکـردی دوژمنـدا چوون بەکار بهێنرێت وەئەو مانگە دەستکردانە بەدیل بگرێت بێ ئەوەی پێویستی بەتەقینەوەو پەك خستنیان هەبێت.

4 ـ ئەتـوانـرێت بکـرێت بەتـەختـە ڕەوانێکی ئاسمـانی بۆ بەکار هێنـانـی تیـشکی لیـزەرو بومبـای ئوتـومی. وەلـەم بارەیـە تاقی کـردنـەوەیـەك لەوانـەی بەدەستیـانـەوەیـە خستنـەخـوارەوەی ڕۆکێت یان مانگێکی دەستکردە بەتیشکی لیزەر.

دەربـارەی جەنـگـی بۆشـایـی ئاسـمـان چالاکـی یەکیتی سوڤییـەت و وڵاتـە یەکگـرتـووەکـانی ئەمـەریکـا هەردووکیـان ڕوویکردوتە ئەومە بەستەی کە بتوانن مانگی دەستکردو ڕۆکێتی دوور برد بەئـاسمـانـەوە بخەنە خوارەوە هەردووڵاشیان پشت بەم چەکانە ئەبەستن:

1 ـ تیشکی لیزەروتیشکی تەنۆکەیی (جُسَیم)

Particle Beam Accelerator: + تیشکی لیزەر بریتی یە لەتیشکێکی ڕووناکی زۆرچڕ کە زۆر بەباشی ئاراستە ئەکرێت بەڵام تیشکی تەنـوکـەی (جُـسـیم) گەردیلەی نیـوتـرون یان هایـدروجین بەخێـراییـەکی سەرسـورهێنـەر فرێ ئەدات. کەتیشکی ئەم دووچەکە ئێجگار وزەدارو سوتێنەرولە ناوبەرە.

2 ـ مانگی دەستکـردی ڕاوکـەری بکـوژ (القمـر القـاتـل): سەرچاوەکانی ئەمەریکا بلاوی ئەکەنەوە کە یەکیتی سوڤییەت لە ساڵی 1968دا لە هەژدە تاقی کـردنـەوە یانـزە تاقی کردنـەوەی

لەسەر ئەم جۆرە چەکە سەرکەوتوو بووە.

وەئەڵێن سوڤییەتی یەکان ئەتوانن مانگی دەستکردی راوکەری لەناو بەربخەنە خولگە (مدار)ی مانگی دەستکردی نێچیرەوەو پێی بخەنەخوارەوە، یان لەکاری بخەن.

هەر دەربارەی جەنگە ئەستێرە، رونالدریگن کە بووە بە پاڵەوانی ئاگر خۆشکەری جەنگە ئەستیرە سێ مانگ لەمەوپێش ئاگاداری کۆنگرێسی ئەمەریکا هاوپەیمانەکانی و تەنانەت یەکێتی سۆڤیەتیشی کرد کە لەکۆری جەنگە ئەستێرەدا تاقی کردنەوەیەك ئەکات بریتی ئەبێت لەوەی فرۆکەیەکی جەنگی F15 ـ ی هەڵگری رۆکێتێکی دوونهوم 20 هەزار مەترە بەرز ئەبێتەوە، ئەو سارۆکێتەکە ئەهاوێژێت، ئەویش نهومی یەکەمی (50) هەزار مەترە بەرز ئەبێتەوە، ئنجا لەو بەرزاییەوە سەرە تێکدەرە خاوەن ئامرازی پاڵ پێوەنەرەکەی ئەچێتە خولگەی مانگی دەستکردی دوژمنەوە، لەنێوان (200تا 1500 کیلومەترە) کە هەر بەگەیشتنی بەمانگە دەستکردەکە تێکوپێکی ئەدات.

ئەمەریکاییەکان ئەڵێن ئەم پەلەقاژێیەمان بۆ ئەوەیە خۆمان لەکۆری تێکدانی مانگی دەستکردا بگەیەنینە ئاستی یەکێتی سۆڤیەت.

هەروەها وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەسەرەتای مانگی 10/1985دا مەکۆیەکی عەسکەرییان کەناوی ئەتلانتس بوو هەڵدایە بۆشایی ئاسمانەوە کە هەرچەندە هیچ دەنگو باسێکی ئەوتۆیان لەسەر بڵاو نەکردەوە، بەڵام ئاگادارانی ئەم جۆرە بابەتە ئەڵێن نیاز لەوەیە چەکی خاوەن تیشکی لیزەر لە بۆشایی ئاسماندا بڵاوبکەنەوە کە رۆکێتی ئۆتۆمی زەمین بۆزەمین و ئاسمان بۆزەمینی پێ لەناوبەرن. دەزگا زانستی یەکانی (ناسا)ی ئەمەریکایی ئەڵێن مەکۆی ئەتلانتس ئامرازی جاسوسی کردن و وینەگرتنی ئیجگار وردوگرنگی لەگەڵ خۆیا هەڵگرتووە کە بەئاسانی ئەتوانێت مەبەستەکانی (اهداف) خۆی ببینێت و هەر یەکەیان بە جوانی لە یەکتری جیابکاتەوە، هەروەها ئەتوانێت ژێرئاوی یە ئۆتۆمی یە سۆڤیەتی یەکان (الغواصات النوویة السوفیاتیة) کە ئەمەریکاییەکان زۆر لێیان ئەترسن دەست نیشان بکات.

ئاژانسی رۆیتەر دەربارەی ئەتلانتس ئەڵێت فرمانی ئەم مەکۆیە لەتوێی نهێنیدا نەماوە بەڵکو بریتی یە لە هەنگاوێکی پێشکەوتووانە دەربارەی بەرنامەی جەنگە ئەستێرەو لێکۆڵینەوەکانی هەروەها دەربارەی جەنگە ئەستیرە پەیامنێری ئاژانسی رویتەر لەواشنتون تشارلز دینگەر ئەڵێت[38] «ئەگەر بەهۆی هەر شتێکەوە بێت مرۆڤ هۆشی خۆی لەدەست چوو ئەوا ئاگرێك لەئاسمانەوە بەر ئەبێتە سەر زەمین کەسەدان جار بیکات بەزوخاڵ!».

بەرامبەر بەم هەڵوێستەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەبیرەوەری شۆرشی ئۆکتۆبەردا وەزیری بەرگری یەکێتی سۆڤییاتی وتی «ئەبێ ئەمەریکاو پەیمانی ئەتلەسی ئەوراستی یە چاك بزانن کە هەرگیز نایەڵین لەکۆری چەکی نوێدا لە ئێمە پێشکەوتو تربن».

ئیتر لە کۆتایی باسەکەدا ئەڵێین کە لە سەرەتاوە جیۆپۆلیتیکسی یەکان ئەیان وت کێ ناوجەرگەی بە هێزی زەمینی و داهاتەکانی یەوە دەست کەوێت، دەست بەسەر جیهاندا ئەگرێت و دوای ئەوان جیۆپۆلیتیکسی یە زەریا خوازەکان وتیان کێ لەزەریادا باڵا دەست بوو ئەوە جیهانی ئەکەوێتە بەردەست و دوای ئەمان ئەو جیۆپۆلیتیکسی یانەی هێزی ئاسمانی یان لاگرنگترو بایەخدارتر بوو ئەیان وت کێ خاوەن هێزێکی ئاسمانی کاریگەر بێت دەست بەسەر جیهاندا ئەگرێت ئێستالای جیوپولیتیکسەکانی ئەمەریکا وایە کێ لەبۆشایی ئاسمان چەکی گرنگترو بە سامتری هەبێت و لەدەوڵەتانی تر دەست رویشتووتر بێت، جیهان وەکو هێلکەیەکی پاککراو ئەکەوێتە بەردەستی.

لەکۆتایی پێنجەمین بەشی باسەکەدا کە ئیتر بابەتەکە هەمووی لەگۆڤاری رۆشنبیریدا تەواو ئەبێت پێویستە ئەوراستی یە روون کەینەوە، کە بۆچی ئەم بەشە شەم وەکو بەشەکانی تر لاگرنگ بوو لە کاتێکدا نەتەوەی کوردو عیراق هەمووی نەبەتەمای ئەوەن رۆژێك لەرۆژان ببن بەخاوەنی هێزێکی چەکداری ئەوتۆ کە جیهانی پێ ژێر دەستە بکەن و نەپێش بینیش ئەکرێت بەم هەلومەرجەی ئێستا بەدەستەوەیە بتوانن بگەنە ئەو پایەیە کەواتا ئەی بۆچی ئەم خۆ خەریك کردنە بەبابەتێکەوە کە بەشی ئێمەی تیدانی یە؟!

یەکەم: لەبەر ئەوەی کۆمەڵگای مروڤایەتی کە کۆمەڵگای کوردستان بەشێکیتی ئەبی بچێت بەگژ جەنگ و جەنگ خوازاندا چونکە تەنیا لە جەنگی دووەمی جیهانیدا (80) ملیون

کەسی تیاکوژرا کە 20 ملیونی سوڤییەتی و (5) ملیونی پوڵەندی و (5) ملیـونی ئەڵـەمـانی‌و ئەوانی تری گەلانی تـر بوون کە ئەو جەنگە لەچاو جەنگە ئەستیرەدا وەکو شەڕە قۆچەقانی وایە!!

دووەم:

هەموو ئەزانین کە ئەم دوو جەمسەری ناکۆکی کارەی جیهان یەکێکیان (یەکیتی سوڤییەت) کەوتۆتە ژووروی هەموو کوردستان و نەتەوەی کوردو عیراقەوەوە ئەوی‌تریان (وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا) بنکەو هێزە کاریگەرو دەستکەوتەکانی کەوتونەتە خوارووی ناوچەکەمانەوە. رۆناڵدریگن بەئاشکرا ئەڵێت هەروەها سەرۆکەکانی ئەمەریکای ئەم چەند دەساڵەی پێشووی ئەمەریکا کە ئاسایشی دوورگەی عەرەبی بەشێکی لە جیاکردنەوە نەهاتووی ئاسایشی ئەمەریکایە.

هەروەها هەرگیز نابێ لەوخەیاڵە دابین کە یەکیتی سوڤییەتیش، پاریزەری خۆی‌و وڵاتە سوشیالیستەکانی‌ترو هاو پەیمانەکانی کەقازانج و دەستکەوتێکی زۆروو تایبەتی لەم ناچەیەدا هەیە هەروا بەگالتەوە سنووری خوارووی وڵاتی خۆی بۆ پیلانەکانی ئەمەریکاو هاو پەیمانەکانی بەرەڵلابکات.

واتە ئەم ناوچەیەکە کوردستان سەرە ریگای هاتووچۆو سنووری خوارووی یەکیتی سوڤییەت و ناوچەی جیاکەرەوەو پیا هەڵپژانی ئەم دوو هێزە گەورە بەسامەیە، هەر جەنگێکی چاوەروان کراو بقەومێت ئەبێ بە مەلبەندی کوشتن و ویران کردن وەکو لە جەنگی یەکەمی جیهاندا لە خانەقین و ورەواندزورو بەشێکی زۆری کوردستانی تورکیاو ئیران رووی‌دا. بەڵام ئەمجارە چ ویران کردنێک، بێ‌گومان ویران کردنێک ئەبێتە کەوشکوتەرر پێکەوە بسوتێن. لەبەر ئەوە پێویستە نەتەوەی کورد پێش هەموو شتێک شارەزای ئەم بابەتە زانستەبن، ئنجا شان بەشانی ئازادی‌و ئاشتی خوازانی جیهان خەبات بکەن کەجیهان و ئەم ناوچەیە لە جەنگێکی لەناو بەری کاولکەر رزگار بکەن.

سەبارەت بەوەی پروفیسور جەنەراڵ کارل هوسهوڤەر خاوەنی قوتابخانەیەکی جیۆپۆلیتیکسی تایبەتی‌و ناوی لە هەموو بابەتە جیوپولیتیکسی‌یەکاندا لەناو ناواندایە بەپێویستم زانی مێژووی ژیانی بخەمە پێش چاوی خوێنەرانی بەریزەوە:

(مێژووی ژیانی کارڵ هوسهوڤەر)[39]

ئەفسەرێکی عەسکەری‌و زانایەکی جیۆپۆلیتیکسی‌یە لە ساڵی 1887 خوێندنی لە قوتابخانەی ماکسیمیلیانی شاهانە تەواوکردوە. هەر لەساڵی 1887دا چۆتە بەشی تۆپخانەی شاهانەی باڤاری‌یەوەو، وە هەر لە سوپای باڤاریای ئەڵەمانی‌دا ژیانی عەسکەری بردۆتەسەر. لەساڵی 1889دا خوێندنی لە ئەکادیمی‌یەی عەسکەری تەواو کردووەو بووە بەئەفسەرێکی یەك ئەستێرەو لەدەر چوونەکە شیاپلەی (شرف)ی خەڵات کراوە. لەنێوان ساڵی 1890 ـ 1892دا نیرراوە بۆ قوتابخانەی توپخانەو ئەندازیاری‌و دوای گەرانەوەی بۆ جیگای پێشوی خۆی بۆیان نووسیوەکە کاروباری بەشی تایبەتی پێ بسپێرن.

لە 1895دا دوای تاقی‌کردنەوەیەکی تایبەتی لە کولێجی ئەرکانی جەنگ وەرگیراوەوە لەساڵی 1898دا خوێندنی تەواو کردووەو بووە بەئەفسەری دوو ئەستێرە. وەلە ساڵی 1899 ـ 1901دا بەپێی ئامۆژگاری لیژنەی ئەرکانی جەنگ بەکارو باری عەسکەری دووساڵ گەشتیان پێ‌کردووە. دوای ئەوە بەسێ ئەستێرەیی بووە بەفەرماندەی هێزێکی پچوکی تۆپخانە. لە 1904دا بووە بەمامۆستای مێژوو لە کولێجی عەسکەری. لەزستانی 1980دا چووە بۆ ژاپۆن و لەهاوینی 1910دا گەراوەتەوە ئەڵەمانیا.

هەر لەو ساڵەدا بووە بەماموستا لە کولیجی ئەرکانی جەنگ تا شارەزایی خۆی لەکاروباری عەسکەری رۆژهەڵاتدا روون بکاتەوە. لەهاوینی 1911دا گەراوەتەوە بەشی تۆپخانەو لەساڵی 1912دا خانەنشین بووە. لەساڵی 1914دا پلەی یەکەمی (شرف)ی دکتورای لە جوگرافیاو مێژوو جیولوجی لە زانکۆی میونیخ ـ ی باڤاری شاهانەدراوەتی‌و هەر جەنگی یەکەم هەڵگیرساوە داوایان لێ کردووە بگەڕیتەوەسوپا.

لەساڵی 1919دا بەجەنەراڵی خانەنشین بووە بە فیرکردنی قوتابیانی زانکۆی میونیخ ـ ەوە خەریك بووە. لە 1921 کراوە بە پروفیسوری زانستی جوگرافیا لە هەمان زانکۆ.

لە 1924دا بووە بەپروفیسور لە ئەکادیمی‌یەی ئەڵەمانیا ئنجا

لە ساڵی 1933دا بووە بە پروفیسور لە زانیاری جیوپولیتیکس و عەمیدی بەشی زانیاری لە زانکۆی میونیخ وە وە هەر لەهەمان ساڵدا بووە بە بەڕێوەبەری پەیمانگای لێکۆڵینەوەی جیۆپۆلیتیکس لەم زانکۆیە. لەنێوان 1934 - 1937دا بووە بە عەمیدی ئەکادیمی‌یەی ئەڵەمانیاوە لە 1938دا بووە بە سەرەکی ریکخراوی میللی ئەو ئەڵەمانانەی لەدەرەوەی ئەڵەمانیا ژیاون.

لە 1944دا ئەلبریخت - ی کوری کوژ راوەو جیستابۆی نازی خۆشی بەندکردووە. لە 1945دا ئەمەریکاییەکان لەزیندان رزگاریان کردووە. وە لە 8ی تشرینی دووەمی 1945دا لاشەی خۆیو ژنەکەی لەباخچەی خانوویەکی بچوك لەشاخی ئالپی باڤاریا دوزرایەوە وادیاربووە هەردووکیان بەژەهر خۆیان کوشتووە.

لەسەرەتای ئەم باسەوە تا ئەلقەی پینجەمی کە ئەم بابەتەی پێ تەواو ئەبێت.

لەم سەرچاوانەو چەند سەرچاوەیەکی‌تر کەلك وەرگیراوە:

1 - جیوپولیتیکس - الدکتور علی محمد المیاح

2 - الاصول العامة في الجغرافيا السياسية والجيوپوليتيكا مع دراسة تطبيقية على الشرق الاوسط - الدكتور محمد رياض استاذ الجغرافيا بجامعة عين الشمس.

3 - دراسات في الجغرافيا السياسية - الدكتور صلاح الدين على الشامى استاذ الجغرافيا بكلية الاداب جامعة القاهرة بالخرطوم.

4 - القانون الدستورى - نظرية الدولة - الدكتور منذر الشاوى.

5 - القانون الدولى الخاص وفق القانونين العراقي والمقارن - الدكتور ممدوح عبدالكريم حافظ.

6 - الخليج العربي دراسة الجغرافيا السياسية - الدكتور صبري فارس الهيتى.

7 - السر المعروف مبدأ نكسن وكسنجر في اسيا.

8 - توينبى منهج التأريخ وفلسفة التأريخ.

9 - الأمير - لمكيافللى.

10 - اراء واحاديث في اللغة والادب - ساطع الحصرى

11 - ستراتيجية صراع القوى الكبرى في الوطن العربي - محمد عبدالمجيد حسون.

12 - الحرب من الفضاء - اللواء اركان حرب خضر الدهراوي

13 - الاستراتيجية الاميركية الجديدة - المؤسسة العربية للدراسات والنشر.

14 - رواد الاستراتيجية الحديثة - تأليف ادوارد ميدايرل ترجمة - الاميرالاى 1. ج محمد عبدالفتاح ابراهيم

15 - مؤلفات ماوتسي تونگ المختارة المجلد االرابع.

16 - مجلة الف باء العدد 892 - مقال لـ (عزيز الرفاعى) عن حرب النجوم.

17 - جريدة الثورة - 1985/9/5 ترجمة فريال مروكى، عن لوماتان عن التسلح في الفضاء الفرنسية.

18 - جريدة الثورة - 1985/10/9 مقال لـ (الدكتور محمد رياض حمزة) عن مهمة اتلانتس.

19 - بسام العسلى - مشاهير قادة العالم - فون مولتكه.

پەراوێزەکان

1 - الدكتور علي محمد المياح - الجيوپوليتيكس ص 2
2 - نفس المصدر .... ص 2
3 - نفس المصدر .... ص 3
4 - نفس المصدر .... ص 28
5 - نفس المضدر .... ص 33
6 - نفس المصدر .... ص 8
7 - نفس المصدر .... ص 11
8 - نفس المصدر .... ص 11

9 ـ مؤلفات ماوتسي تونگ المختارة ـ المجلد الثاني ـ ص 213
10 ـ بسام العسلي ـ مشاهير قاده العالم ـ فون مولتكه ص 45
11 ـ ادواردميد ارل ـ رواد الاستراتيجية الحديثة ـ ص 123
12 ـ نفس المصدر .... ص 133
13 ـ نفس المصدر .... ص 173
14 ـ نفس المصدر .... ص 181
15 ـ نفس المصدر .... ص 197
16 ـ نفس المصدر .... ص 213، 214
17 ـ نفس المصدر ص 203
18 ـ نفس المصدر ص 206
19 ـ نفس المصدر .... ص 344
20 ـ نفس المصدر .... ص 357
21 ـ الدكتور علي محمد المياح ـ الجيوپوليتيكسى ص 38
22 ـ الدكتور محمد رياض ـ الاصول في الجغرافيا السياسية والجيوپوليتيكا مع دراسة تطبيقية على الشرق الاوسط ص 68
23 ـ نفس المصدر .... ص 65
24 ـ الدكتور على محمد المياح ـ الجيوپوليتيكس .... ص 26
25 ـ الدكتور محمد رياض ـ الاصول العامة في الجغرافيا السياسية والجيوپوليتيكا .... ص 79
26 ـ الدكتور على محمد المياح .... ص 50
27 ـ ادوارد ميدل ارل ـ رواد الاستراتيجية الحديثة ص 404
28 ـ نفس المصدر .... ص 405
29 ـ الدكتور على محمد المياح ـ الجيوپوليتيكس ص 54
30 ـ نفس المصدر .... ص 59
31 ـ نفس المصدر ص 59
31 ـ نفس المصدر .... ص 59
32 ـ نفس المصدر ص 59
33 ـ ادوارد ميدل ارل ـ رواد الاستراتيجية الحديثة ص 459
34 ـ اللواء اركان حرب خضر الدهراوى ـ الحرب في الفضاء ص 195
35 ـ نفس المصدر ص 21
36 ـ نفس المصدر ص 37
37 ـ نفس المصدر ص 221
38 ـ جريدة الثورة ـ 1985/10/9
39 ـ ادوارد ميدارل ـ رواد الاستراتيجية الحديثة ص ـ 101 - 102 - 103